

בְּדַמִּיךְ זָחִיל

בענין דם ברית המילה אשר על ידו נגאלו אבותינו ממצרים
 כמו שתרגם יונתן ביחזקאל טז 'ואמרית לכון בדמא דמהולתא
 אחוס עליכון ואמרית לכון בדמא דפסחא אפרוק יתכון'.
 וכמו שכתוב (זכריה ט) 'וגם את בדם בריתך שלחתי אסירך
 מבור אין מים בו'

ערבי פסחים ה' תשע"ט

בית המדרש 'לומדי תורה'

מודיעין עילית

להערות הארות וכו',

נא לפנות לאלימלך רוט: 0527177236

רבי יהודה הנשיא 34 מודיעין עילית.

ברשות מורי ורבותי

בהתרגשות רבה אני מביא לדפוס דברי תורה בענין גאולת מצרים וירושת הארץ אשר היו שניהם בזכות דם הברית.

אמרו חז"ל במדרש רבה (שמות פי"ח) 'משל לאשה שהיתה מצפה לבעלה שפירש למדינת הים אמר לה יהא סימן הזה בידך בעת שתראי אותו סימן דעי שאני בא ואני קרוב לבא, כך היו ישראל מצפים משעמדה אדום אמר הקב"ה הסימן הזה יהא בידכם ביום שעשיתי לכם תשועה ובאותו הלילה היו יודעים שאני גואלכם ואם לאו אל תאמינו שלא קרבה העת שנאמר אני ה' בעתה אחשינה'

ובפרקי דר"א פכ"ט אמר רבי אלעזר וכי מה ראה הכתוב לומר שתי פעמים בדמיון חיי, אלא אמר הקב"ה בזכות דם ברית מילה ודם פסח גאלתי אתכם ממצרים, ובזכותם אתם עתידים לגאל בסוף מלכות רביעית, לכך נאמר שתי פעמים בדמיון חיי.

מי יתן ונזכה, וכל עם ה' ימולו ערלת לבבם, יטהרו ויחליפו שמלותם, לפני בא יום ה' הגדול והנורא.

תודה לכל העומדים על ימיני לסמכני, המכים על קדקדי וצווחים לי גדל, יזכו כולם לראות בישועת ה' כי קרובה לבא.

תודה מיוחדת להורינו היקרים – מהם שמענו סיפור יצי"מ כפי ששמעו הם מהוריהם, והם מהוריהם עד יוצאי מצרים, וכל אחד שמספר יצי"מ הרי דורי דורות של מספרים עומדים עליו והוא מספר את סיפורם לדורות הבאים.

הכו"ח בחפזון

אלימלך באאמו"ר רבי אהרן יהודה הלוי רוט.

'גלותי את חרפת מצרים מעליכם'

א) ביהושע (ה) בעת ההיא אמר ה' אל יהושע עשה לך חרבות צורים ושוב מול את בני ישראל שנית. ויעש לו יהושע חרבות צורים וימל את בני ישראל אל גבעת הערלות. כי מולים היו כל העם היוצאים וכל העם הילודים במדבר בדרך בצאתם ממצרים לא מלו וגו' ואת בניהם הקים תחתם אותם מל יהושע כי ערלים היו כי לא מלו אותם בדרך וגו'. ויאמר ה' אל יהושע היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם ויקרא שם המקום ההוא גלגל עד היום הזה. ויחנו בני ישראל בגלגל ויעשו את הפסח גו'.

ומבואר ביבמות עא: כי היו כאן ב' מילות, חדא, כפשוטו של מקרא שכל העם הנולדים בדרך לא מלו והוצרכו למול, והשנית דנתחדשה בזמן ההוא מצות פריעה שלא ניתנה לאברהם אבינו¹

ונחלקו שם הראשונים אם לא נתנה לאברהם אבינו אימתי ניתנה, דבתוס' שם ד"ה לא כתבו דהלכה למשה מסיני היא ואסמכה יהושע אקרא, וע"ש בתוס' ד"ה מ"ט שכתבו דבמדבר אם לא היו פורעים היו

¹ בריטב"א שם הביא נוסחא בסוגיא שם דהדרין בן מהאי סברא דלא נתנה לאברהם אבינו, וכ"כ ברד"ק ביהושע, אך בתוס' שם וברמב"ן וברשב"א שם נראה דנקטינן כסברא זו למעשה. ויש בזה נפק"מ אם בני קטורה התחייבו בפריעה. ועי' ברמב"ם פ"י ממלכים שסתם שבני קטורה שהם זרעו של אברהם אחר שנולד ישמעאל חייבים במילה, ומסתימת לשונו שלא ביאר משמע לכאן' דהך מילה היא כמילת ישראל. אך בשאגת אריה סי' מט כ' דלמאי דקיי"ל דלא נתנה פריעת מילה לאברהם אבינו אלא נאמרה בהלכה למשה מסיני א"כ בני קטורה אין חייבים בפריעה, ולנ"ל הרי זה תלוי בפלוגתת הראשונים מהי מסקנת הסוגיא. (מיהו בזוהר ח"ב לב. סוף פרשת וארא משמע דלישמעאל איכא מילה בלא פריעה וז"ל אמר ליה והא ישמעאל דאתגזר כו' א"ל דהא אתגזר כדקא יאות וכתקנוי ודא לאו הכי כו' וזימנין בני ישמעאל למשלט בארעא קדישא כד איהי רקניא מכלא זמנא סגי כמה דגזירו דלהון בריקניא בלא שלימו וכו')

אסורים בקדשים דכבר נצטוו על הפריעה במדבר, ועל כן כתבו דיוצאי מצרים מלו ופרעו². ולא ביארו אמאי פרעו הרי עוד לא נתחייבו, ואולי כוונתם כמש"כ שם בד"ה לא דאברהם אבינו פרע אע"ג דלא נצטווה כדאיתא במדרש שם, וכן יוצאי מצרים איכא למימר דפרעו אע"ג דלא נצטוו. אלא דיל"ע אם לא נצטוו עוד בפריעה אם אין בזה חסרון בפריעה. והרי נכרי שמל בגיותו בעי הטפת דם ברית. וראיתי במנח"ח שדן בבני קטורה שמל עצמו ופרע דלכאו' כיון דלא בעי אלא מילה בלא פריעה א"כ בעי הטפת דם דלגבי הפריעה ה"ז כמו גוי שמל ואח"כ נתגייר, ושוב כתב דמן הרמב"ן והרשב"א ביבמות מו. משמע דבן קטורה דמל ופרע ואח"כ נתגייר אין צריך הטפת דם³

אך יותר נראה דכונת תוס' דההלכה למשה התחדשה כבר ביציאת מצרים כשנצטווה משה בקרבן פסח כל ערל לא יאכל בו (ולפי"ז מש"כ הלכה למשה 'מסיני', לאו דווקא אלא לומר דהלכה היא כמו כל ההלכות שנמסרו בסיני). ושור"ר כן במקנה קידושין לז: דלתוס' צ"ל דנתחייבו בפריעה קודם יצי"מ

ובמדרש שיר השירים רבה פרשה א' (עד שהמלך במסיבו) **מי מלן ר' ברכיה אמר משה היה מוהל ואהרן פורע ויהושע משקה, וי"א יהושע היה מוהל ואהרן פורע ומשה היה משקה הה"ד בעת ההיא אמר ה' אל יהושע עשה לך חרבות צורים ושוב מול את בני ישראל שנית,**

² והנולדים במדבר מלו ולא פרעו כמש"כ בד"ה עא: ד"ה מ"ט דהנולדים במדבר מלו ולא פרעו, ומשמע מזה דאף דקיי"ל דמל ולא פרע כאילו לא מל, מ"מ מי שאינו יכול לפרוע יש לו ענין למול. אף דאין בזה חיוב מדינא לכאו' ³ דהרמב"ן שם כתב דשבט לוי שמל בגלות מצרים לשם מצוה לא היו צריכים הטפת דם (עי' לקמן בזה), ולא דמי לגבעוני מהול כו' דכיון דלא מפקדי' כמאן דלא מהילי' דמי, ואם תשיבני בני קטורה, לא נתחייבו אלא הם הא זרעם לא נתחייבו כו' ע"כ. משמע דאם בני קטורה היו חייבים וכדעת הרמב"ם דהם חייבים, לא היו טעונים הטפת דם, אף דאין חייבים בפריעה (עי' לעיל בהערה 1). ואין הראיה ברורה אצלי, דלמא כוונת הרמב"ן לענין מילה עצמה דאם היו בני קטורה חייבים במילה אז היה קשה למה חייבים בהטפת דם אם בא להתגייר קודם פריעה.

ולמה שנית מכאן שמלן בראשונה. ומיד ויעש לו יהושע חרבות צורים וימל את בני"י אל גבעת הערלות, מהו אל גבעת הערלות אמר רבי מכאן שעשו אותה גבעה בערלה. וזה סייעתא לשיטת תוס' דכבר במצרים פרעו.

ודעת הרמב"ן שם דבמצרים באמת לא פרעו רק מלו, וכתב 'ומכל מקום בסוף הארבעים שנה נצטוו משה עליה בערבות מואב דאי ס"ד מעיקרא, הוה להו ערלים והאיך אכלו פסח וקדשים, א"נ על פי הדיבור נצטוו עליה לעשותה בכניסתה לארץ שעכשיו אינן מלים'.

ונמצא דיש כאן ב' דעות חלוקות בעיקר מצוות פריעה, דלדעת תוס' מצות פריעה היא מצוה שהתחדשה ביצ"מ והיינו דהברית של אברהם אבינו ע"ה מעיקרה היתה במילה עצמה וכשיצאו ונעשו לעם התחדש אז מצוות פריעה, ולדעת הרמב"ן מצות פריעה התחדשה בירושת הארץ.

(ב) והנה עיקר השייכות בין המילה לירושת הארץ הרי הדבר מפורש במקרא גופא וכמו שכתב רש"י ביהושע ה' ד **וזה הדבר אשר מל יהושע גו' על ידי דיבור מל אותם, אמר להם כסבורים אתם לירש את הארץ ערלים לא כך נאמר לאברהם ואתה את בריתי תשמור גו' ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגוריו.** [ומקור דבריו מבראשית רבה פרשה מו ט]

ובברכות מח: נחום הזקן אומר צריך שיזכור בה ברית ופרש"י 'בברכת הארץ, שעל ידי ברית נתנה לאברהם אבינו בפרשת מילה ונתתי לך את ולזרעך אחריו את ארץ מגוריו גו' ולדעת הרמב"ן קרוב לומר, דבזמן אברהם דעדיין לא הגיע זמנו לירש את הארץ בפועל וכמו שכתב רש"י (בראשית יג ז ויהי ריב) 'והכתוב אומר והכנעני והפריזי אז יושב בארץ ולא זכה בה אברהם עדיין'. ועל כן היתה הברית סתומה שעדיין לא הגיע זמן פרעונה וגילויה, אך כשקרבו לארץ אז נצטוו בפריעת המילה ובגילויה.

וזש"כ רש"י סבורים אתם לירש את הארץ ערלים כו', דתמוה לכאן' למה הוצרך ליתן טעם למילה, הרי רש"י מקודם לזה הביא מש"כ בגמ' דלא מלו במדבר משום דלא נשבה להם רוח צפונית ולא היה להם יום נוח למול (ראה לקמן), א"כ השתא דנשבה להם רוח צפונית הדר חיובא לקמיינתא ולמה לא ימולו. אלא דכוונת רש"י ליתן טעם למצוות פריעה דעיקרה ניתנה על ירושת הארץ שזהו זמן פריעת וגילוי בריתו של אברהם אבינו ע"ה. (מיהו איכא למימר בפשטות, דהרי היה לפנייהם ב' מצוות חדא מצות מילה שלא בזמנה, וחדא מצות ירושת הארץ ומהי תיתי דמצות מילה תקדום, דיכולים היו לומר דקודם יקיימו מצוות ירושת הארץ ואח"כ ישלימו מצות מילה, ועל זה בא הציווי דזה אי אפשר דאין ירושת הארץ בלא מילה).

ג) והנה חזינן דסדר הגאולה די' מכות וכו' לא היה תלוי בקיום הברית מילה, דהא סדר זה נקבע כבר בברית בין הבתרים שהיה קודם ציווי המילה, ונאמר לאברהם בה ידוע תדע כי גר יהיה זרעך גו' וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, ועל כל זה נכרת בין הבתרים. וכל ענין יצי"מ הוא קיום ברית אברהם, וכמש"כ כמה מקראות, וישמע אלוקים את נאקתם ויזכור את בריתו וגו', ובתהילים קה זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור אשר כרת את אברהם ושבעתו לישחק וגו' ושם כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו ויוציא עמו בששון ברנה את בחיריו [ופרש"י את דבר קדשו עם אברהם עבדו שהבטיחו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, וקאי על ברית בין הבתרים]. ובנחמ' ט אתה הוא ה' האלוקים אשר בחרת אברהם והוצאתו מאור כשדים ושמתו שמו אברהם. ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכרות עמו הברית לתת את ארץ הכנעני גו' ותרא את עני אבותינו במצרים גו'.

ומה שהוסיף הקב"ה לכרות עמו ברית מילה כתב שם הרמב"ן (בראשית טו יח) 'וכאשר צוהו על המילה אמר לו לאחוזת עולם, לאמר שאם יגלו ממנה עוד ישובו וינחלוה, והוסיף והייתי להם לאלוקים, שהוא בכבודו ינהיג אותם ולא יהיו בממשלת כוכב ומזל או שר משרי מעלה כו'.

ומכיון דמכת בכורות היתה על ידי הקב"ה בכבודו ובעצמו כדאמרין בהגדה 'ויוציאו ה' ממצרים לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף ולא ע"י שליח אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו שנאמר ועברתי בארץ מצרים בלילה ההוא אני מלאך והכיתי כל בכור כו'. והמובן מזה דההוצאה היתה על ידי מכת בכורות ובזה גופא היתה ההוצאה, ועל כן בזה היתה קיום הברית מילה לעיכובא כדי שיוכל להתקיים בהם 'להיות לך לאלוקים ולזרעך אחר' ויוכל להתקיים בהם וה' הולך לפניהם יומם גו'.

וכן קיום הברית מילה קודם ירושת הארץ, היינו משום דבהכרח דירושת הארץ תייה באופן ד'לאחוזת עולם' שאם יגלו ישובו אליה, דמה דאם יגלו ממנה ישובו אליה עוד, אין זה ענין מתחדש לאחר הגלות, אלא כל זה מונח בעצם הקנין בארץ שיקשרו נפשות ישראל לארץ ישראל בקשר וברית שלא תופר, שאם יגלו ישובו אליה. [והיינו אפילו למ"ד קדושה ראשונה לא קדשה לעת"ל, ובטלה קדושת הארץ בגלות, אך בודאי ברית הארץ וקשר נפשות ישראל לארץ הקודש לא בטלה ח"ו]

(ד) והנה הכתוב בנחמ"י ט וכרות עמו הברית גו', פירש שם הרלב"ג על ברית בין הבתרים. אך ידוע כי מנהג ישראל מימים קדמונים כשיש מילה בבית הכנסת אומרים הסנדק והמוהל הפסוקים דויברך דוד (ובמג"א סי' תכב ס"ק ח נראה דאת השירה היו אומרים הסנדק והמוהל בקול רם, כנראה מפני דהשירה היא המשך של וכרות גו'), ובאמת הא הכתוב מקדים ואומר אשר בחרת באברם והוצאתו מאור כשדים ושמת שמו אברהם. והרי שמת שמו אברהם לא היה אלא בזמן כריתת הברית מילה ולפי"ז נראה לכאן דהמשך הפסוק דומצאת את לבבו נאמן לפניך וכרות עמו הברית כו' קאי על ברית מילה.

והענין הוא כמש"כ דאף דעצם ההוצאה כבר נקבעה מקודם לברית מילה בברית בין הבתרים, אך אחרי ברית מילה כבר יש תוכן חדש לההוצאה, דההוצאה היא לקיחה ובחירה אשר בזה בחר הקב"ה בעמו, וכמש"כ כ"פ אני ה' אלוקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלוקים, ו'להיות לכם לאלוקים' נתחדש בברית מילה כמש"כ הרמב"ן הנ"ל.

ויש לציין יש דגם מעיקרא בבחירת אברהם אבינו נאמר בו ג"כ מעין אותו ענין 'אשר בחרת באברם והוצאתו מאור כשדים גו', וע"ש ברלב"ג 'ולזה הוצאתו מאור כשדים כדי שילך לארץ הנבחרת למען יהיה זרעו נבחר גו'. וכן הוא לשון הפסוק בתורה (לך לך טו ז) אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה.

ומזה נראה דהנחלת ארץ ישראל היא מכלל עצם היציאה והמעשה 'בחירה'. ובאמת בדרך כלל מוזכר ענין הנחלת הארץ בסמוך ליציאת מצרים, והרי בקראי דנחמי' לא הוזכר מתחילה אלא רק ברית הארץ כמי שסבב על ענין יצי"מ, ותחלת דבר ה' עם משה בסנה כתוב ו'ארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש גו' [ובת"י שם מן ההארץ ההיא 'מן ארעא מסאבתא ההיא'], ושם אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני גו', ובפרשת וארא וגם הקמתי את בריתי אתם לתת להם ארץ כנען גו' והבאתי אתכם אל הארץ גו'. ובאתחנן (ז כג) ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו.

ויש לפרש בזה בפשטות מש"כ 'מן המצר קראתי קה' היינו בארץ מצרים קראתי קה כמש"כ וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל גו', 'ענני במרחב קה' היינו שהוצאנו לארץ טובה ו'רחבה'. כי היציאה ממצרים היתה יציאה ממצרים לארץ הקודש, מן המצר לרחבה.

ובזה מובן היטב השייכות בין ב' הזמנים שכל הקהל כאחד נמול, וכמש"כ רש"י ביהושע שם 'ושבו מול את בני ישראל שנית. שמלו כבר בליל יציאתם ממצרים קהל גדול יחד וזו פעם שנית'⁴ כי ביאת הארץ היא השלמת יצי"מ שתלויה בברית וכו"ל.

⁴ ובבראשית רבה מו ב לכל זמן ועת לכל חפץ גו' זמן היה להם לבניו [של אברהם] שנמולו שתי פעמים אחד במצרים ואחד במדבר שנאמר כי מולים היו כל העם היוצאים גו'. בפשטות הכונה למילת מצרים ולמילת הגלגל [שהיא סוף המדבר בבואם אל ארץ נושבת]. וכן פירש שם בנזר הקודש, ופירש הכונה

וד' כוסות שאמרו חכמים בליל פסח כנגד והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי⁵ כדאיתא בירושלמי פ"י דפסחים, ובדעת זקנים (פרשת בא, יב ח) 'וכוס חמישי דהיינו למאן דצריך למשתי'⁶, הוא כנגד והבאתי [אתכם אל הארץ] שגם הוא גאולה, כדאמרי אינשי מאן דמריה שחרריה ומסר כל ידיה בידיה, אי לא איתא לבי דריה מאי אהני ליה. פירוש, עבד ששחררו רבו ומסר לו גביעו בידו, אם לא הביאו לבית דירתו מה מועיל לו כל הטובה, הכא נמי אם לא הביא הקב"ה אותן לארץ ישראל מה היה המועיל להם היציאה של מצרים'.

וכל זה מבואר ברלב"ג ביהושע שם ז"ל 'וזוה שכבר נמולו בצאתם ממצרים לתכלית שינחלו אז את הארץ וכאשר הטו עוונותיהם ונגזר

דהיה זה במכוון, ביצי"מ כדי שיהיה זכות בידם לצאת, ובבואם לארץ כדי שיהיה להם זכות לכנס.

⁵ ובאדרת אליהו שם 'והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, זו שעבוד לבנים וכל עבודתם בפרך, והצלתי אתכם גו' שלא תהיו עוד עבדים למצרים, וגאלתי אתכם גו' הוא יציאתם ממצרים, ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלוקים, הוא מתן תורה כמ"ש ואתם תהיו לי לעם כו', והבאתי אתכם כו' הוא ביאתן לארץ, ונתתי אותה לכם מורשה גו' הוא ירושה וישיבה שם' ועי' ברמב"ן שם ובספורנו קצת באופ"א. ובפסחים קח. יין אתמר משמיה דר"נ צריך הסבה ואתמר משמ' דר"נ אין צריך הסבה ולא פליגי הא בתרתי כסי קמאי הא בתרתי כסי בתראי, אמרי לה להאי גיסא ואמרי לה להאי גיסא, חרות, תרי כסי בתראי לא בעו הסבה מאי דהוה הוה, ואמרי לה להאי גיסא אדרבא תרי כסי בתראי בעו הסבה ההיא שעתא דקא הוי' חרות, תרי כסי קמאי לא בעו הסבה דאכתי עבדים היינו קאמר כו'. ועיין תוס' שפירשו מאי דהוה הוה שכבר אמרו גאולה לפני הסעודה ואע"ג דמצה צריכה הסיבה ולא מאי דהוה הוה מצה שהיא עיקר סעודה יותר מין כו'. ולפירוש הגר"א יש לפרש כפשוטו, דסדר ד' כוסות נתקן על סדר הגאולה, וב' כוסות הראשונים הם על היציאה מעבדות מצרים כנ"ל, וקודם היציאה ממצרים בזרוע נטויה, וע"ז אמרו 'השתא הוא דקא מתחלה לה חרות', ושתי כוסות בתראי 'ההיא שעתא דקא הוי חרות'. וזש"כ 'תרי כסי קמאי לא בעו הסבה דאכתי עבדים היינו קאמר כו', היינו דעל כן נתקן עבדים היינו על כוס שניה שהיא כנגד והצלתי אתכם מעבודתם גו' שלא תהיו עוד עבדים לפרעה, ואינה כנגד היציאה בזרוע נטויה.

⁶ ואולי זהו מקור מנהג דידן (א"י מקורו) למזוג כוס נוסף לאלו הנביא, שהוא נגד הכוס החמישי שהוא נגד והבאתי גו', שנזכה לקיבוץ גלויות לארץ ישראל.

עליהם המות ואיחור עד מ' שנה מירושת הארץ, הוצרכו עתה שנית לכמו זה הפועל, ואולם שזאת המצוה מבואר בירושת הארץ הוא מבואר ממה שנאמר בתורה בפרשת לך לך כשנצטווה אברהם בזאת המצוה וכו'. וע"ש בהמשך הדברים, דמה שלא נימולו במדבר הוא מפני הסכנה וכו"ל. אבל כוונתו לומר דמה דהדגישה התורה וחז"ל ביארו לנו ענין הברית ביצי"מ וביהושע, לא היה זה מצוה פרטית אלא עיקר בסדר יצי"מ והנחלת הארץ. ובדור המדבר מכיון דלא באו לנחול את הארץ נסבב הדבר ולא מלו.

(ה) ובמנחת חינוך מצוה ב' תמה על מש"כ הטור יו"ד סי' רסה בשם הרא"ש דיברך להכניסו בבריתו של אברהם אבינו בין המילה לפריעה, דכיון דמל ולא פרע כאילו לא מל חשוב שפיר עובר לעשייתו, ותמה הרי בבריתו של א"א לא היתה פריעה א"כ אינו יכול לברך כן על הפריעה, וכן הקשה החתם סופר בחי' שבת קלז. ושניהם נשארו בתימה. ולא זכיתי להבין דבריהם, דהא כיון דנתחדשה הלכה דמל ולא פרע כאילו לא מל, הרי אין קיום לבריתו של אברהם אבינו קודם פריעה דמי שרק מל לא קיים בזה בריתו של אברהם אבינו דהא הרי זה כאילו לא מל.

וביתר ביאור דהא הפריעה אינו מעשה חדש ונפרד מעצם המילה ח"ו אלא הוא גילוי המילה עצמה, ובפריעה גופא אנו מכניסים בבריתו של אברהם אבינו, אלא דבזמן אברהם אבינו עדיין לא היה עת לגילוי הברית ועתה ההכנסה לבריתו היא באופן דגילוי הברית וכו"ל. ונמצא דהפריעה היא גילוי המילה, והיא מקבילה לביאת הארץ שבה הוא גילוי הברית שכתר הקב"ה עם אברהם אבינו.

(ו) ומה שלא מלו בדרך במדבר איתא בגמ' שם ב' טעמים, אחד משום חולשא דאורחא, ומבואר בריטב"א שם וכן ברלב"ג בפ"י ליהושע, דאף שהתעכבו הרבה שנים במקום אחד מ"מ לא היו יודעים אם יתעכבו במקום ההוא אפי' ג' ימים דעל פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו ואם יצטרכו ליסוע הרי יש כאן סכנה לתינוק. [ויל"ע קצת, למה לא נימא להפך, דקודם כל ימולו שהיא המצוה המוטלת עליהם עתה בודאי, ואח"כ אם

יסע הענן ויתחדש מצוות נסיעה על פי ה' תדחה זו מפני סכנת הולד. ואולי נאמר דהתחילו במצוות נסיעה על פי הענן תחילה. והעיקר, דמה שנסעו על פי הענן לא היה זה מצוה פרטית אלא צורת מציאותם במדבר, וצריכים להתאים את המצוות למציאות זו].

ולפי טעם זה לא הבנתי האיך מלו בני ישראל בערב פסח במצרים הרי היה זה סמוך ליצאתם לדרך ואחרי זה הרי הלכו יומם ולילה, ולמה לא דחו הפסח ההוא משום פקו"נ.

אך ראיתי במדבר רבה פרשה יא דאדרבא אם ח"ו לא היו עושים הפסח היו מכניסים עצמם לסכנה ודאית ח"ו⁷ וז"ל המדרש **'שישים גבורים**

⁷ עוד עיין בענין זה בתלמידי רבנו יונה (ברכות ב: מד"ה) **השכיבנו כגאולה אריכתא דמיא 'שהשכיבנו מעין גאולה הוא, שבשעה שעבר השם לנגוף את מצרים היו מפחדים ומתפללים לבורא לקיים דברו ושלא יתן המשחית לבוא אל בתיהם שדרך הצדיקים שיראים תמיד שמא יגרום החטא וכנגד אותה תפילה התקינו לומר השכיבנו שיצילנו השם מכל דבר רע וישמור צאתנו ובואנו וכיון שהתקינו לאמרו כנגד מה שהיה בשעת הגאולה אמרו דלא הוי הפסקה דכאולה אריכתא דמיא'. וכ"כ הראב"ד בתשובה. וברבנו מנוח סוף פ"ז מתפילה.**

וברבנו מנוח שם הוסיף וכתב **'ועשו גאולה אריכתא בערב ולא בשחר משום דמחצות הלילה התחילה הגאולה כדכתיב למשה ואהרן לילה, ונמשכה עד הבוקר כתיב ביה לעיני כל מצרים וכתיב בעצם היום הזה יצאו כו' וגאולת הבקר תכף הוה'.**

ובפרשת ראה (דברים טז א) **שמור את חודש האביב ועשית פסח לה' אלוקיך כי בחודש האביב הוציאך ה' ממצרים לילה. וצ"ב פשט המקרא מה ההדגשה שהיתה היציאה בלילה דווקא, והרי המקרא מדבר על 'חודש האביב' ומזהיר עליו שמרהו כי בו יצאת ממצרים והרי אפילו תאריך לא נזכר בפסו', ולמה נזכר דווקא דהיה בלילה.**

ובגמ' ברכות ט. **הכל מודים שכנשגאלו ישאל ממצרים לא נגאלו אלא בערב שנאמר הוציאך ה' ממצרים לילה וכשיצאו לא יצאו אלא ביום שנאמר ממחרת הפסח יצאו בניי ביד רמה על מה נחלקו על שעת חפזון ראב"ע סבר מאי חפזון חפזון דמצרים [היינו מחצות הלילה] ור"ע סבר מאי חפזון חפזון דישאל [היינו ביום].**

ולמדנו מזה דגאולת מצרים היה לה ב' ענינים, א' גאולת הלילה, שהיא היתה כשישראל היו בתוך מצרים ובתוך הגלות אלא דשם נגלה עליהם הקב"ה

וגאלם, והכה את מצרים ואת בכורינו הציל, והיא גאולת הלילה וחרותה, שהיא בעצם הלקיחה מתוך הגלות וזוהמת מצרים. וגאולת היום היא היציאה בפועל מתוך הארץ למקום אחר בכלל להיות בתוך ענני הכבוד כו'. וע"ז תקנו ב' ברכות שונות ברכת אמת ויציב ביום ואמת ואמונה בלילה, כמו שאמרו בברכות יב. **כל שלא אמר אמת ויציב ביום ואמת ואמונה ערבית לא יצא ידי חובתו שנאמר להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות**. ובתהילים צב פרש"י **בבבקר חסדך: בעת הגאולה. ואמונתך בלילות. ובעוד צרת הגלות להאמין בך שתשמור הבטחתך כו'.** היינו שהלילה שהוא זמן החשכה הוא זמן האמונה שיגיע הגאולה, כפי שאירע לנו שנגלה עלינו המלך בעודנו בחשכת מצרים.

ובשמו"ר (פכ"ב) **ומה בין יציאת מצרים לקריעת ים סוף** [דמי שלא הזכיר יצי"מ באמת ויציב צריך לחזור] **אלא שיצי"מ קשה שנאמר או הנסה אלוקים ואתכם לקח ה', תדע לך שזו קשה מזו שביצי"מ כתיב אנכי ה' אלוך [אשר הוצאתיך גו'] ובקריעת ים סוף אינו מזכיר את ה' ע"ש.** הרי דעיקר הנס הוא ה'לבא לקחת לו גוי מקרב גוי'. שהוא בגאולת הלילה.

ולפי פשוטו זהו החילוק בין 'פסח' ל'מצה' שהם ב' סימני הגאולה, ד'מצה' היא כנגד גאולת היום – שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם כו', וזהו חפזון ד'ישראל שנחפזו לקראת השכינה – ובספורנו (שמות יב לט) 'עד שנגלה עליהם כו' כי אמנם בהיותם בסוכות חוץ לגבול מצרים נגלו עליהם עמודי הענן והאש וה' הולך לפניהם'. ופסח על שום שפסח כו' זהו גאולת הלילה.

ובזה אמרתי ליישב לשון הרמב"ן הנפלא בסוף פרשת בא **"ובעבור כי ה' לא יעשה אות ומפות בכל דור כו' והצריך שנכתוב כל מה שנראה אלינו באותות ומופתים, על ידינו ועל בין עינינו, ונכתוב אותו עוד על פתחי הבתים במזוזות ושנזכיר זה בפינו בוקר וערב כמו שאמרו אמת ויציב דאו' כו' ושם עוד "כי הקונה מזוזה בזוז אחד וקבעה בפתחו ונתכון בענינה, כבר הודה בחדוש העולם ובידיעת הבורא ובהשגחתו וגם בנבואה, והאמין בכל פינות התורה, מלבד שהודה שחשד הבורא גדול מאד על עושי רצונו, שהוציאנו מאותו עבדות לחירות וכבוד גדול, לזכות אבותנו החפצים ביראת שמו כו'.** וכ"ז תמוה מאד כמובן הלא לא מוזכר כלל יצי"מ במזוזה, והרי גבי ק"ש ביאר הרמב"ן כוונתו מפני דאמת ויציב דאו', ומה יאמר גבי מזוזה דאין בה אמת ויציב ולא הזכרת יצי"מ.

אך הנה במכילתא (בא, פי"א) **'ופסח ה' על הפתח, והלא דברים ק"ו ומה אם דם פסח מצרים הקל שאינו אלא לשעה ואינו נוהג ביום ובלילה ואינו נוהג לדורות נאמר בו ולא יתן המשחית, מזוזה שהיא חמורה שיש בה י' שמות ונוהגים ביום ובלילה ונוהגת לדורות על אחת כמה וכמה שלא יתן המשחית, אלא מי גרם עוונתנו וכו'.**

סביב לה ס' רבוא שיצאו ממצרים מבן כ' ומעלה כו' איש חרבו על ירכו בשעה שאמר להם משה כך אמר הקב"ה.. כל ערל לא יאכל בו היה כל אחד ואחד נוטל חרב ומניחו על ירכו ומל עצמו, מי מלן כו', מהו מפחד בלילות, שלא היו יכולים לעשות פסח דכתיב כל ערל לא יאכלו בו, ואם לא יעשו ישראל פסח היו מתים בלילי הפסח כאשר מתו בכורי מצרים שנאמר וראיתי את הדם ופסחתי עליכם ולא יהיה בכם נגף למשחית בהכותי בארץ מצרים הוי מפחד בלילות'. וכן הוא מכילתא (פי"ב) ואמרתם זבח פסח הוא לה'. רבי יוסי הגלילי אומר ראויין היו שונאיהם של ישראל כלייה במצרים עד שגמר אחד מהם את פסחו. ואין ספק סכנה מוציא מידי ודאי. ועי' לקמן עוד בזה.

ז) והטעם השני דאיתא בגמ' שם (עב.) דלא מלו 'משום דלא נשבה להם רוח צפונית, דתניא כל אותן מ' שנה שהיו ישראל במדבר לא נשבה להם רוח צפונית, מאי טעמא איבעית אימא משום דנזופים הוו, ואב"א דלא נבדור ענני הכבוד⁸.

ונראה מזה דשורש ענין המזוזה התחדש במצרים ב'פסח ה' על הפתח' ומתרגמין ו'חס' היינו דיש מדת רחמים מיוחדת על פתחי בני' לשמרם והקב"ה שומר דלתות ישראל. ומצות המזוזה היא זכרון לחס ה' על הפתח. [וע' בשטמ"ק ב"מ קב. דלכך היא חובת הדר לפי שהיא באה לשמירת בני הבית, הרי דזהו מעיקר גוף מצוות המזוזה]

⁸ ויל"ע למה לא מלו כשמת אהרן ונסתלקו ענני הכבוד כמו שאמרו בר"ה ג וישמע הכנעני כו' שמע שנסתלקו ענני הכבוד וכסבר נתנה רשות להלחם בישראל. ואפשר דהך מ"ד ג"כ ס"ל טעמא דטרחא דאורחא אלא דס"ל שכשהיו ענני הכבוד לא חשו בטרחא דאורחא. וכן מוכרח לכא' דהא משה רבינו לא מל משום טרחא דאורחא א"כ נראה דלכו"ע אית להו הך טעמא. ואולם בעיקר ההערה, הרי פירשו חז"ל בתענית ט. דאחר שנסתלק 'עמוד הענן' ו'ענני הכבוד' במות אהרן חזרו בזכות משה (ובמכילתא פרשת בשלח ויסע פ"ו), איכא פלוגתא בזה אם חזרו ענני הכבוד אחר מיתת אהרן), ועדיין יל"ע למה לא מלו באותו הזמן שנסתלקו כו' דהרי בודאי היה זמן מועט עד שחזרו דעל זה כתיב וישמע הכנעני כו'.

ועוד יש להעיר מהמדרש במדבר רבה (פי"ט כא) ותקצר נפש העם בדרך 'והלא כתיב ורוחך טובה נתת להשכילם, אלא אותם שיירות שיצאו ממצרים שנגזרה עליהם מיתה לא היו רואים במדבר נחת רוח ולא רוח טובה כו'.

ולפי אב"א קמייטא דהוו נזופים, פליגי רש"י ושאר ראשונים, דלרש"י הנזופים היה ממעשה העגל נמצא דכבר בשנה ראשונה אחר י"ז בתמוז פסקו למול, ושאר ראשונים פ'י דעל מעשה העגל כבר סלח הקב"ה ונתרצה לגמרי ונזופים היו ממעשה המרגלים שהוא היה בשנה שניה. וכתב הרמב"ן בחידושיו שם, דמטעם זה פסח ראשון (שאחר פסח מצרים) עשו ישראל במדבר בשנה ראשונה דעדיין לא היו נזופים, ולפי' רש"י צ"ל דגם בפסח ראשון היה מיעוט שלא עשו היינו אותם שנולד להם זכר כל שנה ראשונה.

ובפירושו לתורה (במדבר ט א) כתב הרמב"ן וז"ל ועל דעת רבותינו לא נהגה (הקרבת פסח) במדבר אלא בשנה זו בלבד, לפי שלא מלו במדבר והיתה מילת זכרים ועבדים מעכבת בהם. ויתכן שהוצרך למצוה זו, בעבור שלא נצטוו מתחילה בעשיית הפסח דורות אלא בארץ דכתיב והיה כי תבואו אל הארץ אשר יתן ה' לכם כאשר דבר ושמרתם את העבודה הזאת, ועוד נאמר שם והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני וגו' ועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה, ועכשיו רצה הקב"ה וצוה שיעשו אותו, כדי שתהיה זכר גאולתם והניסים שנעשו להם ולאבותיהם נעתק להם מן האבות הרואים לבניהם, ובניהם לבניהם, ובניהם לדור אחר. והנה אמר תחילה 'והיה כי תבואו אל הארץ' לומר שאין מצוה זו נוהגת בחו"ל לדורות, ועכשיו צוה שינהגו בה במדבר. ועל דעת רבותינו, לא עשו אותו אלא שנה זו בלבד, שלא היו יכולים לעשותה לפי שנולדו להם בנים ועבדים ולא היו יכולים למול אותם מן הטעם שהזכירו שהיה להם לסכנה כמו שמפורש במסכת יבמות. אבל בספרי אמרו ויעשו את הפסח בראשון גו' בגנות ישראל הכתוב מדבר שלא עשו אלא פסח זה בלבד, וכן הוא אומר הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר ארבעים שנה...ויתכן

משמע לכאן דהעם שנולדו במדבר לא היה להם טורח וקיצור נפש בדרך, ואפשר דזהו טעמא דהך מ"ד דלית להו טעמא דטרחא דאורחא. [עוד יל"ע למה לא מלו מיד כשמת משה ונסתלקו ענני הכבוד. ואפשר דטעמא דטרחא עדיין היה להם, דלא ידעו אימתי יכנסו לארץ.]

שהגנות הזה הוא קלקלתם בענין המרגלים, שממנה נתנדו והיו נזופים ולא נשבה להם רוח צפונית ולא מלו, ולפיכך נאסרו בכל הקדשים כו'.

והנה בעיקר מה שכתב הרמב"ן בחידושיו ובפי' לתורה, דמחמת שנולדו להם בנים נאסרו באכילת פסחים, תמוה מה יענה למש"כ תוס' בזה (עב. ד"ה משום) 'הא כיון דלא אפשר לא היתה מעכבת כדאמר לעיל המול לו אמר רחמנא ואז יקרב לעשותו גו'. והרי מפורש בגמ' שם עא: דאם היו אביו ואמו בבית אסורים דאין יכולים למול אזי רשאים לאכול. (ועי' במהרש"א שתמה על הרא"ם בפי' לתורה וכתב דאשתמטי' דברי תוס'). לא ידעתי למה לא זכר דכבר הרמב"ן פליג בזה על תוס' (9). והנראה בזה דאיתא שם בגמ' א"ר פפא הלכך יומא דעיבא ויומא דשותא (פרש"י יום של רוח דרומית) לא מהלינן ביה ולא מסוכרנן ביה והאידינא דדשו בה רבים שומר פתאים ה'. ובבית יוסף יו"ד ס' רסב הביא דעת רבנו מנוח דגם לענין יוצא לדרך ג"כ אמרינן ביה שומר פתאים ה', ונמצא דלא היה בזה פקו"נ גמור, דבפקו"נ גמור לא אמרינן ביה שומר גו', ועל כן אין זה חשוב דאין יכולים כלל למול התינוק כמו מסוכן גמור או היו בבית

⁹ שו"ר בשער המלך פ"ט מקרבן פסח ה"ט, שהעיר בזה על המהרש"א. וראיתי שם שביאר דברי הרמב"ן וכתב דכל ההיתר דהיה בבית האסורים היינו דווקא אם באפשר שיצא קודם זמן האכילה או שיתרפא התינוק קודם זמן האכילה ואז יוכל למול ולאכול, אבל היכא דאינו יכול למול לא בשחיטה ולא באכילה בודאי, אינו יכול גם לשחוט.

ובחזו"א נשים ס' קמט לקידושין שם, משמע דר"ל דמפני כן לא צוה המקום בחיוב ק"פ מפני שהיו בניהם ערלים, אך משמעות הפשוטה בלשון הרמב"ן עה"ת 'שלא היו יכולין לעשותה לפי שנודלו להם בנים ועבדים ולא יכלו למול אותם מן הטעם שהזכרנו שהיה להם לסכנה', משמע לכא' דהיו מעין אנוסים ע"ז, וגם בהמשך הדברים כשכתב הרמב"ן צד שבאמת יכלו אך נמנעו בפשיעה [ולבסוף מסיק דא"ז מסתבר] כתב דאתיא ההיא ברייתא כמ"ד אין מילת זכריו ועבדיו מעכבתו מלאכול בתרומה, מכלל דפשיטא ליה דאם מעכבתו מלאכול בתרומה בודאי לא יכלו לקיים.

ומש"כ הרמב"ן בתוך לשונו דלא עשו פסח גם מפני מילת עבדיהם, יל"ע למה לא הפקירם לנפשם ויפטרו ממילתם, וידוע דהאחרונים הסתפקו אם חייבים לבזבז לק"פ כל ממונו כדין לאו כיון דיש במניעתו כרת.

האסורים. וסמך לזה מש"כ בספרי בעלותך שם ישראל לא היו מולים שנאמר כל העם הילודים במדבר וגו' [לא מלו] ולוים היו מלים שנאמר ובריתך ינצורו. והביאו רש"י (דברים לג ט) ובריתך ינצורו 'שאותם שנולדו במדבר של ישראל לא מלו את בניהם והם היו מולין ומלים את בניהם'. מבואר דשבט לוי כן מל במדבר ועל כרחך דלא היה בזה סכנה גמורה. [ועי' בספורנו שם 'אע"פ שהיו מתים הרבה מהם כאמרם ז"ל מפני שלא נשבה להם רוח צפונית', ועכ"פ נראה דלא היה בזה מקום סכנה לגמרי] (ולפי"ז לכאול שבט לוי כן עשו פסח כל השנים).

ובאמת חידוש גדול הוא דלא פירשו הראשונים כפשוטו דבגנותן של ישראל הכתוב מדבר שלא מלו כאשר מלו שבט לוי. וכנראה מזה דמי שאינו בדרגה דשבט לוי באמת אינו נתבע על זה ואין בזה גנות, דמעיקרא הכי הוא דיהיה שבט אחד מתנהג בקדושה יותר מכלל ישראל והוא חלק ה' ונחלתו, ואין בזה גנאי למי שהוא משבט אחר.

ח) והנה בעיקר הענין תמוה קצת דהא אמרו בנדרים לא: גדולה מילה שכל זכיות שעשה משה רבינו לא עמדו לו כשנתרשל מן המילה שנאמר ויפגשוהו ה' ויבקש המיתו, אמר רבי ח"ו שמשה רבינו נתרשל מן המילה אלא כך אמר אמול ואצא סכנה היא שנאמר ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים גו' אמול ואשהא ג' ימים הקב"ה אמר לי לך שוב מצרים אלא מפני מה נענש משה מפני שנתעסק במלון תחלה שנאמר ויהי בדרכך במלון¹⁰ כו'. ויש לתמוה הרי שבט לוי כולו מלו במדבר ולא חשו לסכנת

¹⁰ ואגב יש להעיר, למה לא מל משה רבינו ע"ה את בנו במדין והיה משאירו יחד עם אשתו שם, וכמו דעשה לבסוף כמו שאמרו (ר"ש יתרו יח ב) שפגשו אהרן ואמר לו על הראשונים אנו מצטערים כו'. והנראה בזה, דחובת הטיפול ברפואת התינוק היא מכלל מצוות המילה ומוטלת על אבי הבן, וכמו דנראה דמציצה היא מכלל חלקי הברית, דזהו גופא עיקר מצות מילה למול ולהחזיר התינוק לבריאותו ומעיקרא אדעתא דהכי נצטוונו במילה. וכיון דהיה זה מוטל עליו לא הניח בנו המסוכן אצל אשתו במדין וילך לו. [ובביאור יותר נראה דמצות מילה היא השלמת יצירת האדם וכמש"כ בספר החינוך 'ידוע למבינים שתשלים צורת האדם בהסיר ממנו אותה ערלה כו', והמצוה היא ביצירת האדם וכמו דאמרו ביומא פה: מה מילה שהיא א' מרמ"ח דוחה את השבת ק"ו לכל גופו כו', הרי

דמעות מילה היא תיקון וחיות האבר, וא"כ י"ל דרפואת האדם אחרי המילה היא בכלל המצוה. ובמגילה יז: מה ראו לומר מילה בשמינית, אמר רבי אחא מתוך שנתנה מילה בשמינית שצריכה רפואה לפיכך קבועה בשמינית. נראה מזה שהרפואה היא מענין המילה עצמה וכנ"ל]. וסבי רבי דוד סומפלנסקי שליט"א מעורר הרבה על קיום מצוה בו יותר בשלוחו במציצה, ה' יזכני לקיים את דבריו [ובפרט דכן הוא נכון ע"פ דרכי הרפואה שיהיה כל אב מוצץ לבנו ולא אחד לתינוקות רבים כידוע].

אך שו"ר ברמב"ן עה"ת (שמות ד כ וישב ארצה מצרים) **'ויתכן זה כי בעבור שנימול אליעזר לא היה יכול להביאו בדרך עד שיתחזק הילד, ולא רצה לעכב שליחותו של הקב"ה, ולכן עזבם במלון וצוה אותו לשוב אל בית אביה בהתרפאו, וזה שנאמר אחר שילוחיה'.** כנראה לפ"ד דאדרבא המלון היה רחוק ממצרים הרבה יותר ממדין, ויכלה לשוב למדין לבדה, אבל לא ללכת למצרים. ומתחילה לא רצה להניח בנו ולילך לבדו, מפני מש"כ הרמב"ן (שם פס' יט) **'כי היה עצה נכונה להוליכם עמו, כי בעבור זה יבטחו בו ישראל יותר, כי בהיותו בן חורין במדין יושב בביתו בשלום עם בניו ואשתו חתן כהן הארץ, לא יביא אותם להיות עבדים וימררו את חייהם בעבודה קשה, רק אם היה נכון לבו בטוח שיצאו בקרוב ויעלה עמהם לארץ כנען ולא יצטרך בצאתם לשוב למדין לקחת אשתו ובניו משם'.** ונמצא דמעיכא לקח עמו בניו ואשתו בשביל קיום שליחותו, וכשראה שהוצרך מפני כן להתעכב, לא רצה והניחם. (אך לפי מדרש רבותינו דהשיבה משה ע"פ עצת אהרן י"ל כנ"ל)

ובעיקר התביעה שלא מל אותו במלון, אף דהיה לפניו עוד דרך לשוב מצרימה, כתבו הר"ן והמפרש בנדרים שם דהיה המלון קרוב למצרים. ובגור אריה כתב דיכל להתעכב במלון דלא נצטווה אלא לך שוב מצרימה מיד אבל לא ניתן לו זמן אימתי ישוב למצרים. וכן הוא בריטב"א יבמות עא. 'וכי תימא א"כ למה נענש משה רבינו ע"ה על ערלת בנו לפי שלא מל אותו בדרך י"ל לפי שהיה יכול להתעכב במקום אחד עד שיתרפא הנימול שהרי לא קבע לו הקב"ה זמן לשוב למצרים'. הרי דהיה יכול להתעכב במלון וכדעת הגור אריה. ולדברי הראשונים בנדרים יל"ע האיך יישבו השאלה האיך יכל למול מיד במלון, ולא היה צריך להמתין יום אחד כמו ישראל שלא מלו ב'י' בניסן ע"ש.

[וברד"ק ביהושע שם כ' דנתבע משה רבינו על שלא נתעכב במדין עד מול בנו ועד חיותו, אך לכא"ז זה דלא עולה כשיטת הגמ' 'אמול ואשהה ג' ימים הקב"ה אמר לי לך שוב גו']

ויל"ע אמאי נתבע משה רבינו הרי מהולכי בדרך מצוה ושלוחי מצוה פטורים מן המצוה [ואף במלון פטורים כדאיתא בסוכה כו. הולכי בדרך מצוה פטורין בין ביום ובין בלילה, ע"ש בראשונים, ובפרט דכאן המנוחה מעכבת את המצוה], וכיון דהתחיל במצוה של 'לך שוב מצרימה' למה התחייב במילת בנו, וי"ל. ואולם בזוהר ח"א צג נראה להדיא דמילת בנו היתה מכלל המצוה להתחיל

הדרך והאיך יתכן דמשה רבינו ע"ה לא מל מפני סכנה זו. וי"ל בפשטות דלא דמי, דהתם לא רצו לבטל ברית מילה לגמרי כי ידעו שילבטו בדרך ארבעים שנה ואם לא עכשיו אימתי, מה שאין כן לענין משה רבינו דאיירי לענין לדחות המילה לכמה ימים. אך זה אינו מספיק כ"כ, דהא אמרו בב"ב קכא: לא נגזרה גזרה על שבטו של לוי [ע"ש דאחיה השילוני דנתנבא בימי ירבעם, מיוצאי מצרים היה וראה את עמרם אבי משה. ובמדבר רבה פ"ג שהם היו הזקנים שהאריכו ימים אחרי יהושע] וא"כ יכלו ג"כ להמתין עם המילה עד כניסתם לארץ

והנראה יותר דמה דשבט לוי מלו במדבר הוא משום דתלו בטחונם בקב"ה דהרי היה הילוכם ומסעם ע"פ ה' ובטחו בזה דאם יהיה בזה סרך סכנה הרי לא ילך הענן ואם ילך עמוד הענן ונסע המחנה ידעו אל נכון דבודאי לא יכשלו ואין בזה סכנה.

ולענין משה רבינו י"ל בפשטות דלא היה שייך ענין זה, כיון דהיה יודע בודאי שהוא צריך לילך ע"פ מצוות המקום לא היה לו למול ולהכניס עצמו לספק סכנה.

ובזה יש להסביר בפשטות מה דמלו כל ישראל קודם יציאתם ממצרים, משום דהתם הרי היו כולם שלמים באמונתם דעל הליכה זו נאמר זכרתי לך חסד נעורייך אהבת כלולתיך לכתך אחרי במדבר וגו'. וכל הילוכם לא היה אלא על פי הענן, כמש"כ וה' הולך לפניו יומם בעמוד ענן וגו', וידעו כי אם יש בזה סכנה ח"ו הרי יעמוד הענן מחוץ למצרים¹¹.

בסדר הגאולה, ועל כן היה עונש חמור כ"כ, מפני דהמילה היתה מעכבת בהכנת מצרים. שו"ר בערוך לנר בסוכה שם שהעיר בשאלה זו הרי משה רבינו היה עוסק במצוה יעו"ש.

¹¹ שו"ר עוד בזוהר בא לו, תני רבי חזקיה כתיב ונגף ה' את מצרים נגוף ורפא, נגוף למצרים ורפא לישראל, מאי ורפא ממאי שנימולו צריכים רפואה. ותני באותה שעה שנגפו מצראי באותה שעה נתרפאו ישראל, דתניא אמר רבי יוסי מאי דכתיב ופסח ה' על הפתח, מאי על הפתח, ופסח ה' עליכם מבעי ליה, אבל על הפתח על הפתח ממש זהו פתח הגוף, ואיזהו פתח

ויתכן עוד לומר, דמה דישראל בטלו מילה ולא בטחו בו ית' כשבט הלוי, היינו משום דישראל ידעו דכל המסעות היה מחמת עונם כמש"כ ויניעם במדבר גו' ועל כן לא היה להם לסמוך דלא ינזקו על ידי המסעות דאדרבא יש להם לחוש ולא למול כדי לכנס לספק, אך שבט לוי דלא היה כלל בכלל הגזרה דהרי לא נגזרה עליהם גזרה שלא יכנסו לארץ, על כן סמכו ובטחו בו ית' דלא יבא שום תקלה על ידי שמירת הברית והליכה אחר הענן.

ובריטב"א יבמות שם כתב 'ומ"מ בין למ"ד משום חולשה דאורחא בין למ"ד משום רוח צפונית, לא היה זה אלא לאחר שנה שניה כשהוקם המשכן והוקמו הדגלים ואז היו נוסעים וחונים והוא להו חולשא דאורחא ואיבדור ענני הכבוד, אבל קודם לכן היילודים במדבר מולים היו, וכשקבלו ישראל את התורה לא היה בהם ערל כו'. וכבר תמה הרד"ל בביאור פרקי דר"א, הרי מתחילה כתיב בהו 'ללכת יומם ולילה', והרבה מסעות היו קודם שהגיעו לחורב. [ובאמת בדברי הרמב"ן משמע דלא ס"ל הכי, ולכך כתב דרבי ישמעאל תמה במי שנולד קודם מתן תורה האיר שמע הדברות והוא ערל ולכך אמר רבי ישמעאל דמלו רק לא פרעו ע"ש¹²].

הגוף הוי אומר זה מילה'. מבואר דהיתה רפואה מיוחדת לישראל בחצות הלילה, וא"כ י"ל דמעיקרא לק"מ דכולם התרפאו והיו בריאים אולם. ואיני יודע אם עולה זה בקנה אחד עם מש"כ שם מ. דלכך לא פרעו כדי שלא יתעכבו עד שיתרפאו. ע"י לקמן.

¹² באמת איני יודע איך להסביר דברי הרמב"ן, הרי לענין מתן תורה בודאי ידעו כשהגיעו בר"ח סיון לחורב דישאר שם ימים רבים ואח"כ אמר לו השי"ת היו נכונים ליום השלישי, א"כ בודאי ידעו שיתעכבו שם ויכלו למול, ואולי כוונתו למי שמלאו לו ח' בה' בסיון או בו' ולא ידעו דישאר שם הרבה אח"כ. ויתכן דכן הוא דלא ידעו דמשה רבינו יעלה שם להר ארבעים יום גו' וילמדם הכל, דהא אחר מתן תורה בקשו ממשה (דברים ה כב) אם יוספים אנחנו לשמוע גו' קרב אתה ושמע ואת תדבר אלינו ושמעו ועשינו, וכמש"כ הרמב"ן שם 'כי הם היו חושבים שירצה להשמיעם כל התורה', וכפי סברתם אולי לא היו צריכים להתעכב שם במקום ההוא. ויש לדחוק לשון הרמב"ן שם.

ולנ"ל יש להסביר דכל זמן דלא היו נזופין, הרי היו כשבט לוי ולא חשו לזה, והרי מתחילה גם כן ע"ד יצאו כשהיו כולם נימולים בעצמם גדולים וקטנים ומכל מקום הלכו באמונה אחר ה'. אך האמת דהריטב"א סתם בלשונו הרבה וכולי האי הו"ל לפרושי.

ובדרך אחרת י"ל, דהנה בפרשת בהעלותך התחדש פרשה שלמה של מסעות והכתוב מאריך טובא בכל האופנים כי היה הכל ע"פ ה' וביום הקים את המשכן כסה הענן את המשכן גו' ולפי העלות הענן מעל אהל ואחרי כן יסעו בני ישראל וגו' ע"פ ה' יחנו וע"פ ה' יסעו גו' ובהאריך הענן על המשכן ימים רבים ושמרו בני" את משמרת ה' ולא יסעו גו' ויש אשר יהיה הענן ימים רבים גו' ויש אשר יהיה הענן מערב עד בוקר וגו' או יומם

ובעיקר מש"כ הרמב"ן ללישנא דלא ניבדרי ענני הכבוד משעת יצי"מ לא מלוי, משמע דמיצי"מ היו ענני הכבוד הנראים לעין. ויש להעיר מלשון הגר"א באדרת אליהו פרשת כי תשא 'ואף שהלך הענן לפניו בציאתו ממצרים לא היה לשעתו עד היום וגם לא היה לעיני כל ישראל רק לפני הנביאים שבהם כו', ועננים כאלו בודאי לא איבדור ברוח. וזו השאלה טעות דמעיקרא. דבודאי היו מוקפים בעננים בכל הזמנים, וכונת הגר"א לענן ה' שהוא הענן שהיה חונה על המשכן וכמש"כ שם הגר"א שזהו ה'נפלאות שלא נבראו בכל הארץ זהו שריית הענן על המשכן והכבוד שורה עליהם לעין כל, ואותו כבוד היה נראה מתחילה רק לנביאים שבהם.

וזש"כ בנחמיה ט יח אף כי עשו להם עגל מסכה ויאמרו גו' ויעשו נאצות גדולות, ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם במדבר את עמוד הענן לא סר מעליהם ביוםם להנחתם בהדרך וגו'. והכונה בפשטות דאף בזמן ההוא גופא שעשו עגל מסכה לא נעזבו מענני הכבוד שחפפו עליהם, אך ענן ה' סר מעליהם עד יוה"כ. שו"ר כן להדי' במדבר רבה (פ"כ ט) ואלו כפרו בו ומרדו ואמרו אלה וגו' לא היה צריך לכלותן, אלא אפילו באותה שעה לא זז מחיבתן לזה להן ענני הכבוד ולא פסקו מהן המן והבאר', ומדייק כן מן הפס' הנ"ל.

וקרוב לומר דזה גם כוונת הגר"א במש"כ בפירוש שיר השירים (א ד) 'ובזה יתורץ מה שהקשו למה אנחנו עושים סוכות בתשרי, כיון שהוא נגד היקף ענני הכבוד היה ראוי לעשות בניסן כי בניסן היה תחילת היקף העננים. אבל נראה, לפי שכשעשו את העגל נסתלקו העננים ואז לא חזרו עד שהתחילו לעשות המשכן וכו'. דהכונה לאותו ענן ה' המיוחד שבו היתה השראת השכינה. ואף שהלשון צריך ישוב קצת. [ע"ע שם ג יז עד שיפוח היום] בעת שגבר החום היום היינו בעת שעשו את העגל ואז נסו הצללים הם ענני הכבוד שהיו כצללים לישראל ואמר לה הקב"ה כי לא אעלה בקרבך גו'. וצ"ע].

ולילה וגו' או יומים או חודש או ימים גו'. ומבואר שם ברמב"ן גודל הקושי ועיקרו במה שלא ידעו כלל סדר המסעות 'כי היו העם סבורים שיעמדו שם ופרקו העגלות והניחו משאם כמנהג הבאים מן הדרך, ובעלות הענן יחזרו לטעון וכו' ע"ש. ומכל זה משמע דזה היה ענין חדש שהתחדש אחר הקמת המשכן שאז היו ענין שיהיה נסיעתם ע"פ ה' ולא יהיו קבועים בשום מקום כלל אלא כל גדר מקומם הוא בסמוך לענן השם החופף על המשכן. אך קודם שנתחדש סדר המסעות, לא היה זה הסדר, ואפשר דהיה משה רבינו מודיעם אימתי ינוחו. וכשהגיעו לאילמה ושם שבעים תמרים ועינות מים ויחנו שם אפשר ידעו שיתעכבו שם כמה ימים ויכלו למול ולנוח כרצונם, וכן בכל מסע ומסע, ונראה דלזה כיון הריטב"א.

[ולפי"ז יש לפרש סמיכות הפרשיות כמין חומר, דמיד אחר פרשת הפסח שם ופסח שני, מתחיל סדר המסעות וביום הקים את המשכן גו' עם וי"ו החיבור, היינו לומר דמה דנהג פסח זהו עד עתה דהיו במקום קבע, אבל מכאן ואילך התחיל סדר מסעות על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו ולא יכלו למול וכנ"ל, ונפלא].

ט) והנה תוס' דס"ל דהיו רשאים לאכול פסח משום דהיו אנוסים על מילת בניהם, כתבו שם דבאמת עשו פסח כל השנים וכוונת הספרי דלא עשו כתיקונם. ובתוס' הרא"ש "כלומר בשביל שהיו בניהם ערלים אע"ג דאינה מעכבת מ"מ לא היה ממש כתיקונם"¹³.

¹³ אך בריטב"א שם איתא דמה דלא נעשה נס דלא לבדור ענני הכבוד, כמו דלא נצחה הרוח את עשן המערכה 'וי"ל שלא רצה הקב"ה לעשות נס זה שלא לצורך כיון דדינא דא' דמילה דספק סכנה אפשר להשהותה'. מבואר דאין בזה גריעותא אחרי שהם אנוסים. ונראה דהריטב"א מפרש באופ"א דברי הספרי דהכונה דבשנה שניה עשו פסח כולם, אך אח"כ הערלים בעצמם לא אכלו וז"ל ולפי שיטתנו כל ישראל עשו את הפסח בשנה השנית שלא היה ביניהם ערל אבל מכאן ואילך לא עשו פסח הערלים אבל המולים עשו פסח ואע"פ שהיה בזכריו ערלים דהא קי"ל דערלות זכריו באונס אינה מעכבת בו'.

אך בדעת זקנים מבעלי התוס' כתבו באופן אחר "ואי קשיא מאי גנות הוא זה, והלא בביאת הארץ תלאו הכתוב, שנאמר והיה כי יביאך וגו' ועבדת את העבודה הזאת, וגם פסח זה לא היו מקריבים כי אם ע"פ הדיבור, י"ל דהגנות הוא שאם שזכו ולא חטאו היו נכנסים לארץ משנה שניה, והיו עושין פסח בכל שנה".

ולדבריהם לא הקריבו פסח כלל כל הזמן שהיו במדבר. והנה גם הרמב"ן וגם בעלי התוס' מסכימים דמתחילה לא היה הציווי אלא בארץ כמש"כ והיה כי יביאך גו', אלא דלדעת הרמב"ן אח"כ היה צווי פרטי לנהוג בזה גם בימי המדבר 'כדי שתהא זכר גאולתם והניסים שנעשו להם ולאבותיהם נעתק להם מן האבות הרואים לבניהם ומבניהם לבניהם ובניהם לדור אחר'. ודברי הרמב"ן תמוהים מאד, מש"כ דמה שאמר בתחילה והיה כי גו' לא נעקר אלא 'לומר שאין מצוה זו נוהגת בחו"ל לדורות', הרי גם בארץ אינה נוהגת אלא במקום אשר יבחר ה', וכמו שנצטוונו בפרט לא תוכל לזבוח את הפסח באחד שעריך גו', א"כ מהו הלימוד המיוחד דרך כי יביאך גו'. וכנראה כוונתו דהכתוב תלה ענין הפסח בביאת הארץ וקדושתה.

וכדעת הדעת זקנים כן נראה דעת רש"י שכתב בהעלותך (ט א) 'ולמה לא פתח בזו מפני שהיא גנותן של ישראל שכל מ' שנה שהיו במדבר לא הקריבו אלא פסח זה בלבד', ובפרשת בא (יב כה) והיה כי תבואו אל הארץ גו' תלה הכתוב מצוה זו בבביאתם לארץ ולא נתחייבו במדבר אלא פסח אחד שעשו בשנה שניה ע"פ הדיבור'. ומשמע להדי' דלא היה חיוב כלל במדבר כי אם אותו פסח דשנה שניה. וכן נראה בחזקוני שם שכן הוא דעת רש"י.

(י) ובקידושין לז: תוס' ד"ה הואיל, כתבו הטעם דלא הקריבו כל המ' שנה במדבר היינו למ"ד כל מקום שנאמרה בתורה ביאה סתם אינה אלא

אך דבריו צ"ב, דהרי כל היוצאים ממצרים היו נימולים כתיקונם, וא"כ רק אחר י"ג שנה היה להם גדולים בני חיובא ערלים, ודוחק לומר דמש"כ 'לא עשו פסח הערלים', הכונה דלא אכלהו קטנים בני שנתיים. וצ"ע.

לאחר ירושה וישיבה "וא"ת האיך הקריבו גם פסח זה [היינו הנעשה במדבר] וגם אותו פסח שעשו בימי יהושע קודם שנכבשה ונחלקה הארץ וי"ל שעשו ע"פ הדיבור וא"ת כיון שמן הדין לא היה להם לעשות מה גנות היה להם וי"ל דהיינו גנותם שנשתהו ליכנס לארץ עד מ' שנה מפני עון המרגלים ולפיכך לא נצטוו ואם היו זוכים ליכנס לארץ היו מצווים מיד [עוד י"ל דס"ל כהאי תנא דאמר דביאה הכתוב גבי תפילין משמע עשה מצוה זו שבשבילה תכנס לארץ וכן משמע ביאה דכתיב גבי פסח וא"ת א"כ למה לא עשו כי אם פסח אחד וי"ל לפי שהיו רובם ערלים¹⁴ וכתיב כל ערל לא יאכל בו והיינו גנותם ומ"מ אינם חוטאים במה שלא עשו אותו דהא ערל אסור באכילת פסח וא"ת למה לא מלו לפי שלא נשבה להם רוח צפונית כל מ' שנה שהיו במדבר לפי שהיו נזופים בעון המרגלים כו'

וממש"כ תוס' דהיינו גנותם דאם לא היו משתהים והיו זוכים לכנס לארץ היו מצווים מיד, למדנו דפשיטא להו דצווי דפסח גלגל הוא מפני ביאת הארץ, ואם היו זוכים לכנס מיד היו מצווים בפסח גלגל, ואח"כ היו מפסיקים י"ד של כיבוש וחילוק עד שהיו מתחייבים בכל שנה.

ונמצא דבעצם יש בזה מחלוקת תנאים, היינו דלחד מ"ד לא התחייבו בו בקבע רק לאחר ירושה וישיבה, ופסח מדבר ופסח גלגל הוראת שעה היתה. ולחד מ"ד משעת ביאה לחודא, ולחד מ"ד היו חייבים גם במדבר ולא הוזכר כי יביאך אלא ללמד שבשבילה תכנס לארץ. והרי זה מפורש להדיא במכילתא (שזה מקור דברי רש"י, מכילתא בא פי"ב) 'והיה כי תבואו אל הארץ גו' תלה הכתוב לעבודה זו מביאתן לארץ ולהלן', ולפי אותה שיטה הרי זה תלוי במחלוקת תנאים שם אם כל מקום

¹⁴ דברי תוס' אלו צ"ע איך שייך לומר דהיו רובם ערלים כל השנים הרי כל העם היוצאים היו מולים, ולפחות י"ג שנה ראשונים היו כל העם מולים דכל אלו שנולדו בנתיים קטנים היו ולא באו לכלל חיוב. וכבר התקשו בזה רבותינו האחרונים, עי' במקנה שהעלה צד דהתחייבו בפריעה רק אחר פסח מדבר ואז נעשו כולם ערלים ע"ש. ובמהרי"ט כ' דס"ל כדעת הרמב"ן דהיו אסורים בק"פ משום מילת זכריהם וזה כוונתם שהיו ערלים.

שנאמר ביאה בתורה היא לאחר ירושה וישיבה או או בביאה לחוד, ולמש"כ לפרש דגנותן של ישראל היינו שלא מלו א"כ דעת הספרי שהיו חייבים מיד ומש"כ כי יביאך היינו עשה מצוה זו שבשבילה תכנס לארץ.

וקצת קשה כיון דמש"כ בתורה כי יביאך היינו 'שבשבילה תכנס לארץ' והרי באמת לא זכו לעשותה כל ימי המדבר א"כ ח"ו לא נתקיים מש"כ 'שבשבילה תכנס לארץ'. ופסח גלגל הרי הוא לאחר ביאה. [דהא מש"כ כי יביאך גו' מסתבר דלא קאי על פסח מצרים, וכן הרי גם לאחר קיום פסח מצרים כתיב (יג ה) והיה כי יביאך גו' ועבדת את העבודה הזאת] וי"ל בפשטות דנתקיים זה בפסח המדבר שנצטוו בשנה שניה, והרי מעיקרא כך היה המכוון שיעשו אותו פסח ואח"כ יכנסו לארץ באותו השנה א"כ על כרחך דמש"כ 'עשה פסח שבשבילה תכנס לארץ' היה די בפסח אחד והוא פסח מדבר שבשנה שניה.

ויתכן דרבי ישמעאל בזה לשיטתו, דהא כתב הרמב"ן ביבמות שם דמה דאמרין בהגדה רבי ישמעאל אומר וכי ערלים שמעו קולו של הקב"ה בסיני, אלא נימולין היו שלא כתיקן והיו כורכין הערלה ולא פורעין, ולכך אמר הכתוב לא מלו, וכשבאו לארץ צוה הקב"ה ליהושע עשה לך חרבות צורים וכו', וכתב שם דלר' ישמעאל הוקשה דאם לא מלו דלא נשבה להם רוח צפונית דלא נבדור ענני הכבוד א"כ גם הנולדים עד מתן תורה לא מלו אותם בדרך כלל, 'ולא אתיא כשמעתין, דהכא משמע דאותן היוצאים ממצרים לא נפרעו והנולדים במדבר לא מלו כלל, ולר"י כל הנולדים נמי מלו ולא פרעו ולפיכך אמר ר' ישמעאל שלא היו כערלים לפי שמילתן כתיקנה, אלא שלא היו פורעין, שעדיין לא ניתנה פריעת מילה'.

ומבואר בדבריו, דר"י ס"ל דבאמת מלו אותם בדרך, רק לא פרעו דעדיין לא נתנה פריעת מילה. ולשיטתו על כרחך יש טעם אחר במה דלא עשו פסח במדבר אלא בשנה שניה, והיינו דס"ל לתנא דבי רבי ישמעאל דכל ביאה האמורה בתורה אינה אלא לאחר ירושה וישיבה. ולפי"ז אתיא ההיא הגדה כהך תנא דבי ר"י [דשם איכא תנאי אליביא, אם ס"ל כל

מקום שנאמר ביאה, או דווקא בביאה ומושב ע"ש]. או דס"ל דעכ"פ משעה שנכנסו לארץ נתחייבו. וכנ"ל.

איך שיהיה לא ידעתי ליישב קראי דתחילת יהושע אליבא דר"י דהגדה, דאם לא מל יהושע אלא פרע את כולם, למה הוצרך הכתוב להאריך דכל העם היוצאים גו'

ושיטת תוס' שם דלרבי ישמעאל באמת ניתנה פריעת מילה כבר במצרים, ומה דלא פרעו הוא משום הסכנה כדאיתא בסוגיא שם, ואין הסכנה אלא בפריעה ולא במילה, לפיכך מלו ולא פרעו.

עוד שיטה אחרת במדרש זוהר ח"ב מ. דבאמת כבר ביצי"מ נצטוו בפריעה, אך לא פרעו ביצי"מ כיון דלא יכלו להמתין עד שיתרפאו כמש"כ כי לא יכלו להתמהמה גו'. וכשהגיעו למרה שם פרעו. 'ואי תימא דבימי יהושע אתפרעו לאו הכי אלא אינון דכתיב וכל העם הילודים במדבר בדרך גו'. ותמוה מאד אם כבר התחייבו בפריעה מדינא, האיך אכלו בפסח מצרים הא הוו ערלים. ועל כרחך נראה דכוונת המדרש דלכך לא נצטוו בזה עד שהגיעו למרה. ומה דמל יהושע את העם שנולדו בדרך, היינו אותם שנולדו בזמן מסע המחנות וכמש"כ הריטב"א, ומש"כ 'כי מולים היו כל העם היוצאים' הכונה כי נשלמה מילתם במרה. ועל זה ההדגשה של הפסוק 'וכל העם הילודים במדבר בדרך בצאתם ממצרים לא מלו', כי דווקא אלו שהיו 'בדרך' לא מלו אבל הנולדים קודם מרה מלו שם¹⁵.

¹⁵ ולפי"ז יש לבאר סדר נוסח הברכה השניה של ברכת המזון 'על שהנחלת לאבותינו ארץ כו', היינו ההנחלה לאברהם יצחק ויעקב, 'על שהוצאתנו כו' ועל בריתך שחתמת גו' ועל תורתך גו', היינו דהברית היתה בין יצי"מ למתן תורה, וקאי על גמר הברית היינו הפריעה שהיתה במרה. ויש להעיר עוד, דבגמ' לא נזכר עיקר הדין שצריך להזכיר יצי"מ בברכת המזון, ונראה דמה שתקנו להזכירה בברכת הארץ, היא כנ"ל דמעיקרא אנו מודים על עיקר הנחלת הארץ לאבותינו אברהם יצחק ויעקב, ואח"כ על מה שזכר הקב"ה בריתו והוציאנו ממצרים כדי לבא לרשת את הארץ.

סדר הגירות של כלל ישראל

יא) ביבמות מו. גר שמל ולא טבל רבי אליעזר אומר הרי זה גר שכן מצינו באבותינו שמלו ולא טבלו, פרש"י 'באבותינו שמלו. בימי משה כשיצאו ממצרים ויצאו מכלל בני נח לקבל התורה ולקבל פני השכינה' ושם טבל ולא מל רבי יהושע אומר ה"ז גר שכן מצינו באמהות שטבלו ולא מלו, ומסקי' דבטבלו ולא מלו לא פליגי דמהני, ומבואר שם דלרבי יהושע אבותינו טבלו בהר סיני דאין הזאה בלא טבילה, ורבי יהושע טבילה באמהות מנלן סברא הוא דאם כן במה נכנסו תחת כנפי השכינה. ועי"ש בתוד"ה ור"י דהסתפקו אם לרבי יהושע לא היה הזאה על הנשים ולכך הוצרכו לסברא דבמה נכנסו תחת כו' או דהוי הזאה ג"כ על הנשים והך סברא בעיקר היא לפי רבי אליעזר דלית ליה דאין הזאה בלא טבילה ומ"מ מודה דהנשים טבלו.

ובתו"י שם הביאו שיטת רבנו נתנאל דאף רבי אליעזר מודה דקודם הזאה דמתן תורה היה טבילה דאין הזאה בלא טבילה, אך פליג דמדאכלו במצרים פסח במילה לחוד מזה משמע דמהני מילה לחוד כדי להתגייר, ורבי יהושע למד גר ממתן תורה מדמצינו לענין מתן תורה דבעי טבילה ה"ה גר בעלמא בעי טבילה [והיינו דפליגי אם אפשר ללמוד מגירות דצי"מ או דלא נשלמה הגירות עד מתן תורה], וע"ש דרבי עקיבא ס"ל דגם במצרים טבלו קודם אכילת פסחיהם.

וכתבו שם תוס' דלרבנו נתנאל מה דאמרו בסוגיא דלכו"ע נשים טבלו 'דאם כן במה נכנסו תחת כנפי השכינה' קאי על אכילת פסח מצרים, דאם לא טבלו במה נפקו מכלל בן נכר לאכול בפסח, דגם לרבי יהושע

עוד עלה הרהור בדעת, דבזה יש לפרש נוסח ברכת המילה 'חק בשארו שם וצאצאיו חתם באות ברית קודש', עי' בראשונים בשבת קלז: וברש"י שם פי', דחק בשארו שם קאי על יצחק, וצאצאיו אחריו חתם כו'. ויתכן לפרש, דרמז כאן דלא נצטווה על הפריעה רק צאצאיו אחריו היינו בני' ביציאתם ממצרים או בהגיעם לארץ או במרה כנ"ל, ועל זה אומרים וצאצאיו 'חתם באות ברית קודש', דקודם פריעה לא נתגלה אות ברית קודש כמו שאמרו בזוהר שם 'בגין דלא אתפרעו ולא אתגליא האי את קדישא'.

דלא נשלמה גרותם עד מתן תורה מ"מ הגברים מלו כדי לצאת מערלות, ומסתברא דכן לנשים היה מדה של גירות ע"י טבילה. ע"ש.

יב) ובכריתות ט. ככם כגר יהיה רבי אומר ככם כאבותיכם, מה אבותיכם לא נכנסו לברית אלא במילה וטבילה והרצאת דם, אף הם לא יכנסו לברית אלא במילה וטבילה והרצאות דמים, ובגמ' שם בשלמא מילה דכתיב כי מולים היו כל העם היוצאים, אי נמי מהכא ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי. ופרש"י שם, העם היוצאים. בשעת יציאתן מלו. בדמיך. דם פסח ודם מילה. היינו דלרש"י מילת העם היוצאים היתה ביציאה שאז התחיל ענין הגירות והכניסה לברית ולא קודם. וביהושע שם ושוב מול את בני שנית. 'שמלו כבר בליל יציאתם ממצרים קהל גדול יחד, וזו פעם שנית כו'.

אך בתוס' שם ד"ה דכתיב כי מולים היו. פירוש שמלו עצמם ביצאתם ממצרים ואע"פ שאותן שהיו נימולים בימי אברהם לא מלו אותם ביצאת מצרים מ"מ מעיקרא כשמלו עצמן מלו ליכנס בברית המקום וליבדל משאר אומות וגם כי עתה טבלו'. ובשטמ"ק שם הביא לשון הרא"ש 'מתחלה נימולו לכנס בברית המקום אשר כרת את אברהם וביצאת מצרים הוסיפו טבילה והרצאת דמים'. ולכאן כונת תוס' לומר דלא הוה מילה ידידה כמילת גוי שאח"כ נתגייר ח"ו, דמעיקרא מלו ללכנס בברית המקום ולבדל משאר אומות, (מיהו זה קצת צ"ע במה נבדלו מבני קטורה) ומש"כ עוד 'וגם כי עתה טבלו' וכן ברא"ש 'וביצ"מ הוסיפו טבילה והרצאת דמים', הכונה לקודם מתן תורה, דאז היה הרצאת דמים וכוונתם דמ"מ גם אם מהני מילה דקודם יצי"מ, מ"מ בודאי הוצרכו לטבול שוב לשם גירות דמתן תורה וכן להרצאת דמים.

וכ"כ ברמב"ם פי"ג מאיסו"ב בשלשה דברים נכנסו ישראל לברית במילה וטבילה וקרבתן, מילה היתה במצרים כשנאמר וכל ערל לא יאכל בו מל אותם משה רבינו שכולם ביטלו ברית מילה במצרים חוץ משבט לוי ועל זה נאמר ובריתך ינצורו כו'. וברמב"ן ביבמות מו: הביאו וכתב על דבריו 'וא"כ שבט לוי האיך נכנסו תחת כנפי השכינה אלא

הטיפול מהם דם ברית. ולי נראה דמדין מילה אינן חייבין להטיף דהא מלו, ולא דמו לערבי מהול וגבעוני מהול דהתם כיון דלא מפקדי כמאן דלא מהילי דמי..ואם תשיבני בני קטורה לא נתחייבו אלא הם הא זרעם לא נתחייבו...הלכך בני לוי נדונו כנשים להכנס בטבילה תחת כפני השכינה עם המילה שלהם".

[ויש להעיר, דהמגיד משנה שם כתב על דברי הרמב"ם 'וכ' הרמב"ן ז"ל שלא הוצרכו אפי' להטיף מהם דם ברית שכבר היו מצווין על המילה מימי אברהם ומילה חשובה היתה'. ומשמעות לשונו דגם הרמב"ם מסכים לזה, אך צ"ע דמשמעות לשון הרמב"ן דהוא הבין בדעת הרמב"ם דבאמת שבט לוי הוזקק להטפת דם, ועל כן האריך הרמב"ם וכתב 'שכולם בטלו ברית מילה במצרים כו', כדי להסביר דהיה ברית מילה בזמן קבלת הברית. וכן משמע ברשב"א שם שהביא דברי הרמב"ם 'וכ' זולפי דבריו שבט לוי הטיפול מהן דם ברית שאל"כ במה נכנסו תחת כנפי השכינה. והרמב"ן נ"ר כ' דכל שהיו נמולין לא היו צריכים להטיף דם ברית כו'. משמע להדי' דהיא פלוגתת הרמב"ם והרמב"ן].

יג) אין הזאה בלא טבילה. לכאן ס"ל להך תנא דהיה הזאה ממש על העם. וכ"כ בתו"י ביבמות מו: 'שעדיין לא הוו יודעין שמזין ממי חטאת והזו מן הדם על העם'. וכתב שם 'ואליבא דרבי אליעזר (דלית ליה הך סברא דאין הזאה כו') נימא דהך קרא אינו ר"ל הזאה ופי' הפסו' כמו דמתרגמין וזרק על מדבחא לכפרא על עמא וא"כ אינו ר"ל שהזה על העם כי אם על המזבח לכפר על העם, וזה הדוחק אין צ"ל לפי' רבנו נתנאל". היינו דלרבנו נתנאל גם לרבי אליעזר היה הזאה על העם אלא דרבי אליעזר למד מאכילת קרבן פסח במצרים. וקצת צ"ע להפך לשיטת רבנו נתנאל, הרי אונקלוס הגר תרגם מפי רבי אליעזר ורבי יהושע כדאיתא במגילה ג. והאיך תרגם הפסו' דלא כשניהם (ועי' בחשק שלמה כריתות ט. שהעיר מלשון התרגום מדעתו). וע"ע בריטב"א שכתב דר"א סבר כמ"ד דכל ההז' היה לאחר מתן תורה עי' ברמב"ן שם.

(יד) לענין כיבוס בגדים דמתן תורה, הנה ביבמות מו: ומה במקום שאין טעון כיבוס טעון טבילה מקום שטעון כיבוס אינו טעון טבילה ודלמא נקיות בעלמא, ופרש"י 'האי כיבוס לאו משום טומאה דלטעון טבילה מק"ו אלא שיהו בגדיהם לבנים והגונים לקבל פני שכינה'. וכן משמע דעת אונקלוס שתרגם 'ויחרון לבושיהון', ורש"י כתב בסוף פרשת תזריע 'כל כבוסי בגדים שהן לטבילה מתרגמינן ויצטבע'. ולנ"ל אפשר דאונקלוס בשיטת רבו רבי אליעזר קאי, וס"ל דלא היה כלל אפילו טבילה דהזאה לא היתה על העם אלא על המזבח וס"ל לר"א דלא היה כלל טבילה לעם, ולפי"ז בהכרח דינקוט דכבוס בגדים לא היה אלא לכבוד בעלמא. (ושו"ר כדברי במשך חכמה בפרשת ויתרו שם. תודה לקל).

אך הרמב"ם פי"ג מאיסו"ב כתב 'וטבילה היתה במדבר קודם מתן תורה כשנאמר וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם'. וכ"כ הרמב"ן בפ' על התורה וז"ל ובידוע כי ירחצו במים והוא נלמד מכיבוס בגדים כך אמרו במכילתא אין כבוס בגדים בתורה שאין טעון טבילה'. ותמוה לכא' דניידי משיטת הש"ס דדחי דלמא נקיות בעלמא, וצ"ל בפשטות דאחר דכבר למדנו טבילה מהזאה כבר מסתבר יותר דגם הכיבוס הוא ג"כ לשם טהרה, והרמב"ם נקט מה דמפורש בתורה יותר. ושו"ר כן בב"ח ריש סי' רסח שכ' 'אבל למסקנא דמוכחא טבילה מדגמרי אין הזאה בלא טבילה א"כ ניחא טפי למימר דהאי קרא דוכבסו שמלותם אזהרה לטבילה היא כפשטא דקרא דרחוק הוא שלא תהא הטבילה מפורש בכתוב'.

מיהו עיקרא דהך כיבוס בגדים, איני יודע מהו, דלכא' אין טעם לומר דיהיו חייבים בכיבוס בגדים שעליהם ממש בשעת מתן תורה לבד, אלא מסתבר דכיון דכיבוס זה הוא משום טהרה הרי יהו חייבים בכיבוס כל הבגדים. ושו"ר בביאור הנצי"ב למכילתא שכתב 'דלא הוצרכו לטבול אלא בגדים שבאותו מעמד הקדוש' ע"ש דכן מדויק מהלשון 'שמלותם' ולא 'בגדיהם'.

ובאמת זה תלוי בעיקר חיוב הטבילה, דהרי יש כאן ב' חיובי טבילה, האחד מצד קדושת מעמד הר סיני וכמו דאמרין בברכות כא: מנין לבעל

קרי שאסור בתלמוד תורה שנאמר והודעתם לבניך וגו' וסמיך ליה יום אשר עמדת לפני גו' מה להלן בעלי קריין אסורים אף כאן בעלי קריין אסורים. וזה היה הלכה אחת שצריך טבילה מטומאת קרי ועל כן נאסר להם גם קודם לכן היו נכונים ליום השלישי אל תגשו אל אשה כדי שלא תהא פולטת כו' כדאיתא בסוגיא בשבת פז באורך, ולבד זה היה דין טבילה גם למי שלא ראה קרי כלל וגם בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא היו טעונים טבילה כדין גר שנתגייר שטעון טבילה, וכל זה פשוט.

אך ענין כיבוס בגדים לכאן אם הוא היה מצד טהרת הגירות א"כ היה לנו לומר כן בכל גר שנתגייר שטעון טבילה וכיבוס בגדים (למסקנא דקיי"ל דכיבוס בגדים הוא לטהרה וכו"ל), ולכאן על כרחך דהוא לשם טהרת המעמד. ולא שייך ללמוד מזה לענין תלמוד תורה דיהא בע"ק טעון כיבוס בגדים, דהרי בע"ק בעלמא אינו מטמא בגדים, ועוד דאפילו במגע לא היו מטמאים דהרי זה כנכרי שראה קרי ונתגייר שאינו מטמא דנכרי אינו טמא בטומאת קרי, ועל כרחך דנתחדש כאן סדרי טהרה מיוחדים למעמד הנורא ההוא. ומה דילפינן מהתם לתלמוד תורה בעיקר אינו אלא מה התם ביראה ברתת ובזיע אף הכא, ולענין זה הקישו לתלמוד תורה דיהא טעון טבילה מטומאת קרי כדי שיהא במורא כדבעי, אך לענין כיבוס בגדים דאינו שייך למורא אין טעם להקישם.

מילת מצרים - השבת האמונה

טו) והנה מלשון הרמב"ם 'שכולם ביטלו ברית מילה במצרים חוץ משבט לוי כו' נראה קצת דלא היה זה מחמת גזרת פרעה אלא דהם עצמם שכחו. ומתאימים הדברים למש"כ בפ"א מהלכות ע"ז 'ויעקב אבינו למד בניו כולם [יחוד השם] והבדיל לוי ומינהו ראש והושיבו בישיבה ללמד דרך ה' ולשמור מצוות אברהם וצווה את בניו שלא יפסיקו מבני לוי ממונה אחר ממונה כדי שלא ישתכח הלימוד. והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקב ובנלויים עליהם ונעשת בעולם אומה שהיא יודעת את ה'. עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהם

ולעבוד ע"ז כמותן, חוץ משבט לוי¹⁶ שעמד במצוות אבות. ומעולם לא עבד שבט לוי עבודה זרה. וכמעט קט היה והעיקר ששתל אברהם נעקר וחזרו בני יעקב לטעות העמים ותעיייתם. ומאהבת ה' אותנו ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו עשה משה רבינו ורבן של כל הנביאים ושלחו. וכיון שנתנבא משה רבינו ובחר ה' בישראל לנחלה, הכתירן במצוות והודיעם דרך עבודתו, ומה יהיה משפט ע"ז וכל הטועים אחריה".

מבואר דביטול ברית מילה בגולת מצרים לא היה ביטול מעשה המצוה אלא ביטול כל ענין בריתו של אברהם. וכל העיקר ששתל אברהם היה בסכנה מידיית ('כמעט קט'). ומשמעות הרמב"ם דאף שבט לוי היה בסכנה. ועל כן היה הדגיש הרמב"ם דמשה רבינו מלן, שזה היה עיקר הגאולה במה דשלח ה' ועשה את משה שלמדנו עיקרי האמונה.

וממה דראה הרמב"ם להדגיש ד'מעולם לא עבד שבט לוי ע"ז' נראה דהכונה דלהוכיח דבריתו של אברהם אבינו משתשלת דור אחר דור, ונראה מן הדברים דזהו גופא מן השבועה שנשבע המקום לאברהם אבינו להיות לך לאלוקים ולזרעך אחריו, שלא יפסק יחוד ה' מבניו לעולם ח"ו, ובחשכת הגלות נתקיים הברית בשבט לוי.

ובמדבר רבה פרשה ט"ו 'אף שבטו של לוי נתנו עצמן על קידוש שמו של הקב"ה, כשהיו ישראל במצרים מאסו בתורה ובמילה שכן יחזקאל

¹⁶ כן משמע במדרש שהבאתי בפנים, אך יש להעיר דבמדבר רבה פי"ג לכך חזר הכתוב ומנה לראובן שמעון לוי לעצמם בספר ואלה שמות ולא מנה את השבטים האחרים. רבי יהודה ורבי נחמיה ורבנן, ר"י אומר לכך מנה ראובן שמעון ולוי לעצמם שכל השבטים לא שמרו יחוסיהם במצרים וראובן שמעון ולוי שמרו יחוסיהם לכך מונה שם יחוסיהם, ר"נ אומר כל השבטים היו עובדי עבודת כוכבים במצרים ושבט ראובן שמעון ולוי לא עבדו עבודת כוכבים לכך זכו למנות לעצמם, ורבנן אמרין כל השבטים לא הנהיגו שררה במצרים ראובן שמעון ולוי הנהיגו שררה במצרים, מת ראובן נתנה שררתו לשמעון מת שמעון נתנה שררתו ללוי מת לוי בקשו לתת שררה ליהודה ויצאת בת קול ואמרה להם הניחו אותה עד שיגיע זמנה אימתי הגיע זמנה כו'.

מוכיחן כה אמר ה' ביום בחרי בישראל ואשא ידי לזרע בית יעקב ואודע להם בארץ מצרים מה כתיב בסוף אחריו וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי ואמר לשפוך חמתי עליהם מה עשה הקב"ה הביא חושך על המצריים ג' ימים והרג בהן כל רשעי ישראל, שכן הוא אומר וברותי מכם המורדים והפושעים בי, וכה"א התאנה חנטה פגיה, אלו הרשעים שהיו בישראל, והגפנים סמדר נתנו ריח, הנשארים שעשו תשובה נתקבלו, קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך שהרי הגיע קץ הגאולה, אבל שבטו של לוי כולם צדיקים היו והיו עושים את התורה שנאמר כי שמרו אמרתך ובריתך ינצורו זו המילה כו'.

ובמדבר רבה פ"ג ו' מוציא אסירים בכושרות, 'בכושרות בזכות הכשרים שהיו בהם יצאן, ומי הכשרים שהיו בהם אלא זה שבטו של לוי שאע"פ שהיו ישראל עובדי עבודת כוכבים במצרים שבטו של לוי היו עובדים לקב"ה ומלין עצמן, לפיכך משה מקלסן בסוף מיתתו נשמאר כי שמרו אמרתך ובריתך ינצורו הוי בזכות הכשרים שבהם יצאו ממצרים'.

והרמב"ם מסיים בזכירת הברית 'עשה משה רבינו ורבן של הנביאים ושלחו וכיון שנתנבא משה רבינו ובחר ה' בישראל לנחלה הכתירן במצוותם והודיעם דרך עבודתו ומה יהיה משפט ע"ז כו' . ויש כאן הדגשה דהרמב"ם לא מסיים הענין ביצי"מ והאותות והמופתים כו' אלא בשליחת משה רבינו. והנה אנו רואים כי הרמב"ם שפירש כל סדר עיקרי התורה, לא התחיל מיצי"מ ולא עשאה עיקר גדול כ"כ בעיקרי האמונה, כי הרי אברהם אבינו לימד העיקר הגדול בלא האותות ומופתים דיצי"מ, אבל עיקר יצי"מ הוא שליחת משה רבינו שלמדנו עיקרי האמונה באר היטב. וזה החסד הגדול 'דכיון דנתנבא משה רבינו ובחר ה' בישראל לנחלה הכתירן במצוות והודיעם דרך עבודתו'.

טז) ובהלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ד וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח. כיצד מתחיל ומספר שבתחילה היו אבותינו בימי תרח ומלפניו כופרים וטועין אחר ההבל ורודפין אחר ע"ז. ומסיים בדת האמת שקרבנו המקום לו והבדילנו מן התועים וקרבנו ליחודו כו'. והכונה כמש"כ

בהלכ' ע"ז דעשה לנו את משה רבינו שהעמידנו על עיקרי התורה. וזש"כ בהגדה ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו, היינו 'עכשיו' ממש, שהוא ליל יצי"מ שבאותו זמן מלו עצמם ופרשו מע"ז.

וברבנו מנוח שם 'ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה ליראה, יצא מכלל הדבר שמתחלה לא היו יראים כי היו עובדי ע"ז ויציאת מצרים חזקה אמונת השם והשאיירה אותו לדורות בראותם שינוי הטבע בנפלאות ההם וזה הורה להם אמונת החידוש כו'. וזה באמת דרך הרמב"ן שכתב כ"פ דיצי"מ היא העיקר הגדול שנצטוו לפרסמו בכמה פירסומים והזכרות כי בו נשללות כל הדעות הזרות. אך נראה לכאן לפע"ד דהרמב"ם היתה לו דרך אחרת בכל זה, וכתב דגם כל האותות הנוראים דקריעת ים סוף וירדת המן כו' גם בכל זה היה מקום הרהור כמו שהאריך בפ"ח מהלכות יסודי התורה 'משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה. שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלאט וכישוף כו' ומסיים שם 'עד שהודיעו הקב"ה שאלה האותות אינן אלא עד שיצאו ממצרים, ואחר שיצאו ויעמדו על ההר הזה יסתלק ההרהור שמהרהרין אחריו כו'. ואף דדבריו שם נסובים על האמונה בנבואת משה, מ"מ נראה דהרמב"ם לא קבל שיהיו עיקרי התורה נסמכים על שינוי הטבע. ולדבריו נראה דהמסיים בשבח הוא במה דשלח משה רבינו שלמדנו בפשטות כל עיקרי האמונה כמו שלמדם אברהם אבינו. וכנ"ל.

וביתר ביאור, דעשרת המכות וכל האותות והנפלאות שצוונו לזכרם ולספרם הכונה דכל אלו הענינים הנפלאים, אין הכונה רק למאורעות דבהם שייך מקום הרהור כמש"כ הרמב"ם, אלא כל זה בכלל מש"כ הרמב"ם 'עשה משה רבינו ושלחו', והכונה דבאותות ונפלאות האלו למדנו משה רבינו את יסודי התורה.

וזש"כ הרמב"ם בפ"ז מחמץ ומצה ה"ב ואם היה הבן גדול וחכם מודיעו מה שאירע לנו במצרים וניסים שנעשו לנו ע"י משה רבינו כו'. משמע לכאורה דצריך להודיע לבן דניסים אלו נעשו לנו ע"י משה רבינו (דלפטח

לא בא הרמב"ם ללמדנו דבר זה דניסי מצרים נעשו לנו ע"י משה). ואולם יש להעיר דבהגדה עצמה הלא לא נזכר כלל מזה, ועל כרחך די ש להוסיף ולהרחיב בעניני ההגדה, דההגדה היא כמו מתני' שהיא כוללת בתוכה ענינים רבים וחכם שלמדה היטב כבר יודע מה נכלל ב'דם צפרדע כו', כמו החכם שלמד כבר הגמ' דהרי הגמ' כלולה במתני' וכשלומד מתני' כולל בתוכה הכל, אך מי שאינו יודע, צריך לפרט ולהסביר ולכלול הכל בתוכה. ונראה דזש"כ הרמב"ם 'ואם היה הבן גדול וחכם מודיעו כו' וניסים כו', ולכאורה אדרבא בן קטן וטיפש יותר מתפעל מסיפורי הניסים והציורים וכיוצ"ב, ועל כרחך דלא זהו עיקר סיפור הנס, ועיקר המכוון בסיפורי הניסים הוא הענין הנלמד מהם.

ועכ"פ בדברי רבנו מנוח מבואר הדבר הפשוט שנ"ל (ויש לעורר על כך הלכה למעשה), דמה דאמרין בהגדה ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו שנאמר ויאמר יהושע אל כל העם כה אמר ה' אלוקי ישראל מעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלוהים אחרים, ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען וגו' עד ויעקב ובניו ירדו מצרים. אין הכונה דמסתיים השבח ואקח את אביכם את אברהם גו'. אלא השבח לא נגמר עד ו'עכשיו' ורק אנו פורטים את עלילות המאורע, ועל כן אין מסיים בעל ההגדה ואתן לו את יצחק אלא ממשיך עד ויעקב ובניו גו'.

יז) במכילתא (פ"ה) והיה לכם למשמרת. מפני מה הקדים לקיחתו של פסח לשחיטתו עד ד' ימים. היה רבי מתיא בן חרש אומר ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים, הגיע שבועתו שנשבע הקב"ה לאברהם שיגאל את בניו ולא היה בידם מצוות שיעסקו בהם כדי שיגאלו שנאמר שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום ועריה, ערום מכל מצות נתן להם הקב"ה שתי מצות דם פסח ודם מילה שיתעסקו בהם כדי שיגאלו שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך וגו'¹⁷

¹⁷ ונראה דזהו מקור מנהג דידן לסיים אחר פסוק רבבה כצמח השדה גו' ואת ערום ועריה. ואעבר עליך ואראך גו'. ואמנם עצם תוספת הפסוק השני דאעבור עליך גו' זהו מנהג ע"פ האר"י ז"ל אך הוא יסד לאמרו קודם פסוק רבבה גו' וכפי

ואומר גם את בדם בריתך שלחתי אסירים מבור אין מים בו. לך הקדים הכתוב לקיחתו של פסח לשחטתו ד' ימים שאין נוטלים שכר אלא ע"י מעשה.

ר' אלעזר הקפר בר' אומר וכי לא היה בידם של ישראל ד' מצות שאין כל העולם כדאי בהן, שלא נחשדו על העריות, ולא על לשון הרע, ולא שנו את שמם, ולא שנו את לשונם¹⁸ כו' ומפני מה הקדים לקיחתו של פסח לשחיטתו ד' ימים לפי שהיו ישראל שטופין בע"ז במצרים וע"ז שקולה כנגד כל המצות כו' אמר להם משכו ידיכם מע"ז והדבקו במצוות. רבי יהודה בן בתירא אומר הרי הוא אומר ולא שמעו אל משה מקוצר רוח וגו' וכי יש לך אדם שהוא מתבשר בבשרה טובה ואינו שמח וכו' א"כ למה נאמר ולא שמעו אל משה אלא שהיה קשה בעיניהם לפרוש מע"ז שנאמר ואומר אליהם איש שיקוצי עניני השליכו ובגילולי מצרים אל תטמאו הה"ד וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל צום לפרוש מע"ז.

וכע"ז גם במדבר רבה (פי"ג) 'למה נאמר ג' מיני עולה (בקרבת הנשיאים) כנגד ג' מדות טובות שהיו בידן של ישראל במצרים ובזכותן נגאלו, שלא שנו את שמם ולא שנו את לשונם ושגדרו עצמם מן הערוה. שער עיזים אחד לחטאת כנגד הפסח שצוה הק"ב לעשות מן העיזים על פרישות עבודת כוכבים, לפי שעובדי עבודת כוכבים היו

הסדר במקרא דהפס' דאעבר גו' מתבוססת בדמין גו', קודם לרבה וכו' בסידור הגר"ז, ובסידור יעב"ץ כתב פס' ואעבור בהערה וכתב דכן היה מנהג אביו החכם צבי לאמרו אחר רבה ע"ש. ובמכילתא נראה דהפס' דבדמין חיי גו' הוא בענינו אחר פס' רבה, והכונה לפי שאת ערום ועריה לך אמרתי לך בדמין חיי ויהיה לך למשיב נפש דם הפסח ומילה, אך הכתוב מסביר אחר שאמר בדמין חיי למה אמר כן לפי שתגדלי גו' ואת ערום גו'.

¹⁸ במדרש הנ"ל לא מוזכר גם שינוי המלבושים, ובריטב"א בפ' ההגדה י"ג מסויימין שם, שהם ניכרים במלבושיהם בעניניהם כגון ציצית בבגדיהם וכיוצ"ב, ודייקי לה מדכתיב ויהי שם לגוי גדול, כי כיון שיש להם כמה דורות שהיו שם משעובדים להם אפילו רבו מאד האיך יהיו שם לגוי. אלא ודאי לפי שהיו מצויינין שם ומסויימין בטכסיסהם וכל רואיהם יכירום כי הם זרע אברהם'.

ישראל במצרים ולא היתה מדת הדין נותנת לגאלם עד שפרשו ממנה, ועל פרישת עבודת כוכבים שעשו ונגאלו עליה כמה דתימא וראיתי את הדם ופסחתי עליכם, לפיכך הקריבו כנגדה שער לחטאת לפי שבעון עבודת כוכבים היו מקריבים שער לחטאת

ובשיר השירים רבה (פ"ב קול דודי) ר' נחמיה אומר קול דודי הנה זה בא, זה משה. בשעה שאמר לישראל בחדש הזה אתם נגאלים אמרו לו משה רבינו האריך אנו נגאלים והלא אין בידנו מעשים טובים, אמר להם הואיל וחפץ בגאולתכם אינו מביט במעשיכם הרעים, ובמי הוא מביט בצדיקים שבכם כגון עמרם ובית דינו כו'. רבנן אמרי, קול דודי הנה זה בא זה משה, בשעה שבא לישראל ואמר להם בחודש הזה אתם נגאלים אמרו לו משה רבינו האריך אנו נגאלין וכל מצרים מטונפת בעבודת כוכבים שלנו, אמר להם הואיל והוא חפץ בגאולתכם אימו מביט בעבודת כוכבים שלכם כו'.

והנה הערלה קרויה חרפה. כמש"כ בפרשת וישלח ' לא נוכל לתת את אחותינו לאיש אשר לו ערלה כי חרפה היא לנו'. ובראשית רבה (פ"פ) ר' נחמיה אומר היכן מצינו שנקראת ערלה חרפה מן הכא שנא' כי חרפה היא. ועל זה נאמר 'גלותי את חרפת מצרים מעליכם' (וכ"כ הרד"ק דהחרפה היא הערלה)

ובויקרא רבה פכ"ג, אמר רבי חנינא משל למלך שהיה לו בת יחידה והשרה אותה במבוי אחד ונמצאו וכולם בעלי זנות ובעלי כשפים א"ל בתי תני דעתך שלא תעשה לא כמעשה אלו ולא כמעשה אלו, כך כשהיו ישראל במצרים היו מצרים בעלי זנות שנאמר אשר בשר חמורים בשרם, וכשנכנסו לארץ כנען היו כנענים בעלי זנות ובעלי כשפים שנאמר מרוב זנוני זונה טובת חן ובעלת כשפים גו' אמר להן הקב"ה בני הזהרו שלא תעשו לא כמעשה אלו ולא כמעשה אלו הה"ד כמעשה ארץ מצרים גו'.

ושם פרשה כ"ה דרש ר' לוי בר סיסי ותזני אל בני מצרים שכניך גדלי בשר, מאי גדלי בשר וכי יש לזה רגל א' ולזה ג', אלא שהיו כולם

ערלים כו'. דבר אחר, בעלי גברין היו (ברד"ל, פי' בערוך..שאברו גדול וזהו לשון גדולי בשר בשר הערוה).

ועל כן הערלה קרויה 'חרפת מצרים', דהערלה מיוחדת למצרים כנ"ל. ועד שכל העם לא נימולו במילה ופריעה, עדיין נשאר עליהם 'חרפת מצרים' ולא נשלמה היציאה וההטהרות מאותה חרפה.

במדבר רבה (פ"ג ו) **'מוציא אסירים בכושרות, על שהרחיקו עצמן מן הזנות הוציאן ממצרים וכן שלמה אומר גן נעול אחותי כלה וגו' גן נעול אלו הבתולות גל נעול אלו נשי האנשים מעין חתום אלו הפנויות, אמר להם הקב"ה בזכותם אני גואל את בני הה"ד אחריו שלחך פרדס רימונים, בזכות כן שלחך ויהי בשלח פרעה את העם, הוי בזכות נשים כשרות יצאו ישראל ממצרים לכך נאמר מוציא אסירים בכושרות [י"ג במעשה הכשרות].**

ובויקרא רבה (פל"ב) **'ר' הונא בשם ר' חייא בר אבא שרה אמנו ירדה למצרים וגדרה עצמה מן הערוה ונגדרו כל הנשים בזכותה, יוסף ירד למצרים וגדר עצמו מן הערוה ונגדרו ישראל בזכותו, א"ר חייא בר אבא כדאי הוא גדור ערוה בעצמו שנגאלו ישראל על ידו.**

ובמדבר רבה (פ"כ) **'מימות אברהם לא נפרץ אחד בזנות כיון שבאו לשיטים ושתו מימיו נפרצו בזנות [ובהמשך שם 'כך ישראל בסוף מ' שנה חנו על הירדן לעבור לארץ ישראל שנ' ויחנו על הירדן וגו' ושם נפרצו בזנות ורפו ידי משה וידי צדיקים עמו' כו', ומבואר שם דכל כניסתם לא"י היה בסכנה לולי פנחס שקנא על הזנות והצילם] בא וראה מה כתיב ביציאתן ממצרים דבר אל בני ישראל וישבו ויחנו לפני פי החירות מהו פי החירות מקום קבוע לזנות היה כו'. ובמכילתא פרשת בשלח 'מה היה חירות הללו לא היו משופעות כו' אלא מרובעות ולא היו מעשה ידי אדם אלא מעשה שמים וענים להם לפותחות וכמין זכר וכמין נקבה היו דברי רבי אליעזר [ובבאור הגר"א: פי' שהאחד היה תמונת זכר והשני תמונת נקבה] ומבואר דיראתם שהיא 'בעל צפון' היא היא היתה כמין זכר ונקבה ומקום זנות וזה היה סגולת וכח המצרים.**

וזכו ישראל לצאת ולהבדל מהם ע"י פרישתם מטומאה זו.

והנה בברית המילה נכללים ב' העיקרים, של אמונה 'להיות לך לאלוקים', והפרישה מעריות וקדושת הברית¹⁹, ולמדנו מדברי חז"ל דאף דישראל נטמעו בדעות הזרות, אך עדיין נשאר זרע ישראל בקדושתם בפרישתם מגסות העריות, והיא שעמדה לנו.

ונקרא המקום גלגל ע"ש 'גלותי את חרפת מצרים', כמו ויגל את האבן מעל פי הבאר, ומלשון 'היום גלותי גו', ולא אמר גלתם אלא גלותי, מזה נראה דעל ידי מעשה המילה, נחה עליהם רוח טהרה ממרום.

וברלב"ג שם 'היום גלותי את חרפת מצרים, ירצה לפי מה שאחשוב בחרפת מצרים אמונתיהם הנפסדות כי ענין הפסח היה מביא ישראל להעתיק מהאמונות ההם... ואפשר שיהא הרצון בזה ההמשך לתאוצת המשגל כי המצרים היו פרוצים בעריות כמו שאמר בתורה בפרשת העריות כמעשה ארץ מצרים גו', ולפי שהמילה מכוונת להחליש כח

¹⁹ ובכתובות ח: אחינו גומלי חסדים בני גמ"ח המחזיקים בבריתו של אברהם אבינו (וי"ג שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט), וברש"י 'שגמל חסדים דכתיב ויטע אשל ר"ת אכילה שתיה לוייה'. ומבואר דעל זה נכרת הברית.

וברמב"ם הלכות דעות סוף פ"א אחר שביאר הדעה הנכונה האמצעית כ' ולפי שהשמות האלו שנקרא בהן היוצר הן הדרך הבינונית שאנו חייבין ללכת בה נקראת דרך זו דרך ה' והיא שלמדה אברהם אבינו לבניו שנ' כי ידעתיו גו', וההולך בדרך זו מביא טובה וברכה לעצמו שנא' למען הביא ה' על אברהם וכו'. והנה הברית נכרתה בברית מאב לבן על ההליכה בדרך ה'. והברית הזו יש לה חשיבות בפני עצמה, ואולי כל זה בכלל אמרם דרך ארץ קדמה לתורה. [ואפשר דעל כן נקראת המסכתא העוסקת בזה 'אבות', כי זה מה שקבלנו ונשאר בידנו מהאבות הקדושים ועל זה אמרו חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשה אבותי אברהם יצחק ויעקב, ועל כן הם נקראים בשם 'אבות', כי הילדים הם תולדות בדרך המשך מהאבות וזה מיוחד בפרט למידות ודרכי ה'. אך התורה כולה קבלנו ממשה רבינו].

וישראל במצרים עם מה דנשכח מרובם העיקר הגדול שחנך אברהם אבינו אבל עדיין נשאר בהם רושם הריחוק מן הגסות והעדינות שיש בנעם דרך ה', וזה מה שנתן להם פתח תקוה לצאת מטומאת מצרים.

זה האבר הוא מבואר שבענין המילה תסור מעליהם חרפת מצרים ויהיו יותר גדורים בענין המשגל כו'.

וברמב"ם פ"ה ממלכים ז' ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים כו' ויראה לי שאם כבש מלך ישראל ארץ מצרים ע"פ בי"ד, שהיא מותרת. ולא הזהירה תורה אלא לשוב לה יחידים, או לשכון בה והיא ביד גוים מפני שמעשיה מקולקלים יותר מכל הארצות שכנ' כמעשה ארץ מצרים גו'. וזה חידוש עצום דהרמב"ם מעצמו דרש טעמא דקרא דאין האיסור אלא מפני שמעשיה מקולקלים ביותר אך אם נכבשה ע"י הציבור מותר. ובמנח"ח מצוה תק כתב דלדעת הרמב"ם אין הדבר תלוי באומה המצרית (דהא סנחריב בבל האומות) רק לעולם אסור לדור במצרים אפי' אם אין שם מצריים. ולפי"ז על כרחך דהך טעמא דקרא דדרש הרמב"ם שייך בעיקר כלפי הארץ דהארץ היא סיבת הטומאה. ואפילו הכי פשיטא ליה לרמב"ם דאם תכבש ע"י מלך ישראל לא יהיה שייך טעם זה. [ובמנח"ח כתב דאם תכבש כדין הרי תחול עליה דין קדושת א"י, ויתכן דזהו מקור הרמב"ם דקדושת הארץ מדחה כל הטומאות דהרי גם בא"י קודם שקדשה יהושע הגוים שבה היו מקולקלים מכל האומות כמש"כ 'כמעשה ארץ כנען' וע"כ הדגיש הרמב"ם 'אם כבש מלך ישראל ע"פ בי"ד'].

ובספר המצוות ל"ת מו' שזהירנו משכון בארץ מצרים לעולם כדי שלא נלמד כפירתם ושלא נלך בדרכיהם המגונים אצל התורה כו'. ובל"ת שנג' אולם אמרו כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו, הנה לא יזהיר בשני אלו הלאוין מחוקות התועבות לבד אבל אמנם יזהיר מהתעובות עצמן אשר ביארם אחר זה, וזה שהוא הביא שני הלאוין האלה כלל על כל העריות, ובעבור שהזהיר שלא לעשות כמעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען וזה כולל כל מה שהיו עושין מן הזימה ומן עבודת האדמה ומרעית המקנה ויישוב הארץ גם כן, שב לבאר כי אותם הפעולות אשר הזהיר מהם הוא כך וכך ערות לא תגלה וכו' ומסיים שם 'הנה כבר התבאר כי אלו הלאוין שהם כמעשה ארץ

מצרים וכמעשה ארץ כנען לא תעשו הם אזהרה מבעילת כל העריות על הכלל ואחר כן כפל האזהרה בהם בפרט ערוה ערוה'. ומבואר מדבריו דממקום ההוא רב המהומה גם באמונה (כמש"כ בסה"מ) גם בהנהגה.

ומפורש כן בתו"כ שם 'הקיש מעשיהם של מצרים למעשיהם של כנענים, מה מעשיהם של כנענים שטופים בע"ז בג"ע בשפיכות דמים ובמשכב זכור ובהרבעת בהמה אף של מצרים כיוצא בהן כו'. ועכ"פ למדנו דארץ מצרים מצד עצמה היא מקום טומאה והשחתת הדעות והדרכים.

ובהג"מ שם הביא (מהסמ"ג) פירוש היראים 'שפירש לא תוסיפו לא אסרה תורה אלא בדרך הזה כלומר מא"י למצרים אבל משאר ארצות מותר'. והדבר צ"ב למה יהיה האיסור שייך דווקא בחזור מא"י למצרים. והענין הוא דהדרך ממצרים לא"י היא עליה ממקום טומאה למקום קדושה והחוזר מארץ הקודש לארץ ישראל הרי הוא כמבטל את היציאה ממצרים ח"ו. והנלמד מכל זה דיציאת מצרים היא יציאה מהמקום, ויש לה חשיבות לעצמה בעצם היציאה מהמקום ההוא וההתנתקות ממנו, והקפידה תורה על היציאה הזו. ועל כן אנו מודים 'על שהוצאתנו ה' אלוקינו מארץ מצרים' חוץ מההודאה על 'ופדיתנו מבית עבדים'.

ואולי זהו פשר הענין המבהיל, דרוב ישראל הגדולים שיצאו ממצרים לא נכנסו לארץ ואלו שנכנסו לא יצאו, כי דבר קשה הוא להתנתק ממצרים, ומיד בשלח פרעה את העם כתיב בהו פן ינחם העם בראותם מלחמה ושבו מצרימה גו', וזה היה רוב נסיונות המדבר אם יאמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה, על כן באמת בסופו של דבר רק הדור השני שלא הכירו בדעתם כלל את טומאת מצרים יכלו לבא לארץ. וכשזכו ועברו את הירדן אז הגיעו להטהרות מטומאת מצרים לגמרי ופרעו מילתם ונתקיים בהם גלותי את חרפת מצרים מעליכם'.

הוספה [עוד בירור בענין מצבם של ישראל במצרים]

ראוי לציין דבתנא דבי אליהו רבא פרק כג נראה שיטה אחרת לגמרי וז"ל כשהיו ישראל במצרים נתקבצו כולם וישבו יחד משום שהיו כלם באגודה אחת וכתנו ברית יחד שיעשו גמלות חסדים זה עם זה וישמרו בלבם ברית אברהם יצחק ויעקב ולעבוד את אביהם שבשמים לבדו ושלא יניחו לשון בית יעקב אביהן ושלא ילמדו לשון מצרים מפני דרכי עובדי אלילים. כיצד כשהיו ישראל עובדין את אביהם שבשמים לבדו במצרים ולא היו משנים לשונם היו המצריים אומרים להם למה לא תעבדו את אלהי מצרים ויקלו עבודתו מכם, משיבין ישראל ואומרים להם וכי שמא עזבו אברהם יצחק ויעקב אבותינו את אלקינו שבשמים שעזבו בניהם אחריהם אותו, ואמרו להם המצריים לאו, ואמרו להם ישראל לא עזבו אבותינו את אלוקינו שבשמים כן אנחנו לא נעזוב אותו. וכשהיו ישראל שומרים ברית אלוקיהם שבשמים והיו מלין את בניהם במצרים ואמרו להם המצריים אם לא תשמרו ולא תמולו שמא תקל העבודה הקשה מכם, היו ישראל משיבין ואומרים להם שמא שכחו אבותינו את ברית אלוקינו שבשמים שישכחו בניהם אחריהם ואמרו להם לאו ואמרו להם ישראל כשם שלא שכחו אבותינו כך לא נשכח אנחנו לעולם.

ד"א כשהיו ישראל מלין את בניהם במצרים, היו המצריים אומרים להם למה אתם מלין את בניכם והלא אחר שעה יהא משליכין אותו בנהר, ואומרים להם ישראל אנחנו נמול אותם ואח"כ עשו להם כרצונכם. וכשהיו ישראל עושין ז' ימי המשתה²⁰ היו המצריים אומרים להם למה אתם עושים ז' ימי המשתה והלא לאחר שעה מוציאין אותו לעינוי ואמרו להם ישראל אנחנו נעשה שבעת ימי המשתה ואח"כ עשו לנו כרצונכם המת ימות והנהרג יהרג והבא בחיים יחיה.

²⁰ עי' רמב"ם פ"א מאבל ה"א אבל שאר השבעה אינן דין תורה, אע"פ שנאמר בתורה ויעש לאביו אבל שבעת ימים נתנה תורה ונתחדשה הלכה, ומשה רבינו תקן להם לישראל שבעת ימי אבלות ושבעת ימי המשתה'.

כל אותן הדברים היו המצריים מחרפים אותם את ישראל ומכין אותם ופוגעים להם וסוערים להם ואין לישראל מנוס מפניהם שנאמר תשימנו חרפה לשכנינו לעג וקלס לסביבותינו גו' כל זאת באתנו ולא שכחנו ולא שקרנו בבריתך גו' כי דכיתנו במקום תנים, זה פרעה מלך מצרים וכל המצריים, ותכס עלינו בצלמות, אלו חיים של צער, אם שכחנו שם אלוקינו ונפרוש כפינו לקל זר גו' כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה עורה למה תישן גו' כו'.

אף דוד היה משבח את יוצאי מצרים כי אפילו המצוה האחת שהיתה בידם נוח לפני הקב"ה הרבה יותר מכמה מצוות שלנו, ומהו המצוה האחת שהיתה בידם שנתקבצו כולם באגודה אחת וכתרו ברית שיעשו גמלות חסדים זה עם זה וישמרו ברית מילה שהוא ברית אברהם יצחק ויעקב ושלא יניחו לשון של יעקב אבינו ושלא ילמדו לשון של מצרים מפני דרכי ע"ז שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ גו' וכו'.

ומ"מ שם פכ"ו איתא 'שאין לך ערום בישראל אלא מי שאין בו תורה ומצות והוא דומה למי שהוא ערום. וכן אתה מוצא בכנסת ישראל שבמצרים שנאמר ותגדלי ותבואי בעדי עדיים שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום ועריה גו' אל תקרי בעדי עדיים אלא בתיקוני תיקונים משום שנתרוקנת מן המצוות ואין בך אלא שתי מצוות אחת דם פסח ואחת דם מילה שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמך ואומר לך בדמך חיי מה כתיב אחריו ואת ערום ועריה'.

בפרקי דר"א פרק כט 'עד שעמד פרעה וגזר עליהם גזרות קשות ומנע מהם ברית מילה, וביום שיוצאו ישראל ממצרים נמולו כולם מגדול ועד קטן, שנאמר כי מולים היו כל העם היוצאים גו' והיו לקוחים דם מילה ודם פסח והיו נותנים על משקוף בתיהן. וכשעבר הקב"ה לנגוף את מצרים וראה את דם הברית ודם הפסח, נתמלא רחמים על ישראל, שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמך ואומר לך בדמך חיי ואומר לך בדמך חיי, אמרי רבי אלעזר וכי מה ראה הכתוב לומר שתי פעמים

בדמיך חיי, אלא אמר הקב"ה בזכות דם ברית מילה ודם פסח גאלתי אתכם ממצרים, **ובזכותם אתם עתידיים לגאל בסוף מלכות רביעית**, לכך נאמר שתי פעמים בדמיך חיי.

ובריטב"א על ההגדה: 'ואת לחצנו זה הדחק. פירוש כי כשראו שלא היו יכולים לכלותם, **התחילו לחבל ודחוק אותם לאמונתם** ויתערבו בהם, ודחק זה שמד. וזהו שאמר וגם ראיתי את הלחץ, כי זה הוסיף לידחק לגאלם מהרה **כי ירא אנכי שמא לא יכלו לעמוד בנסיון**, כי כבר התחילו להתערב עמהם **קצת** ולבטל ברית מילה וללכת אחרי הכוחות העליונים והכשפים'. מלשון הריטב"א נראה לכאורה, כי גם לפי המדרשים שהעתיקתי בפנים שהיו עובדי ע"ז, מ"מ לא נכרתה האמונה מפיהם ח"ו, רק התערבו עמהם קצת, והיו בנסיון קשה על עיקר האמונה.

